

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ
UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Mirzəyev Şövkət Mustafa

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ
UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402- Mühəsibat Uçotu və Audit
İxtisaslaşma: Xidmət sferasında mühəsibat uçotu və audit
Qrup: 424

Magistrant:
Mirzəyev Şövkət Mustafa
oğlu _____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.f.d., müə. Atakişiyeva Nigar Nazim
qızı _____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Mirzəyev Şövkət Mustafa oğlu and içirəm ki, “Telekommunikasiya şirkətlərində pul axınlarının uçotunun təşkili məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Hazırda Azərbaycanda telekommunikasiya iqtisadiyyatımızın inkişafının təməlini təşkil edir, bununla belə rabitə təşkilini tənzimləyən istehsal xərcləri və məhsulların (xidmətlərin) maya dəyəri kimi mühüm göstəricilər əsasında yaranan pul axınları ilə bağlı araşdırılma yoxdur. Bu müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini idarə etmək və təhlil etmək də çətindir, çünki indiki vaxtda xərclərin tərkibi, telekommunikasiya xidmətlərinin dəyərinin hesablanması, maliyyə nəticələrinin formalaşması ilə bağlı daha dərin məlumatlara ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiyanın məqsədi araşdırılan telekommunikasiya müəssisələrində mövcud vəziyyətin kritik araşdırılmasına əsaslanaraq, pul vəsaitlərinin və onların uçotunun zəruri strateji və taktiki qərar qəbul edilməsi üçün idarəetmə təhlili metodologiyasının əsaslarını inkişaf etdirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İnduksiya və deduksiya, statistik analiz və qruplaşdırma metodları

Tədqiqatın informasiya bazası: "Azercell" MMC-nin maliyyə hesabatları və "Qafqaznet" MMC-nin praktiki məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Pul axınlarının səmərəliliyinin idarəetmə təhlilinə uyğun olaraq metodoloji yanaşmalar hazırlanmış, nəticədə istehsal xərclərini azaltmaq, satışları artırmaq və bazarda rəqabətçi mövqeyini qorumaq məqsədi daşıyan bir telekommunikasiya müəssisəsinin marketinq sistemində təhlil istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Dissertasiya işinin əsas müddəaları telekommunikasiya müəssisələrinin özlərində olduğu kimi sənaye qaydalarının hazırlanmasında da istifadə edilə bilər. İdarəetmə analizinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər müəssisələrə rəqabət şəraitində müəssisəni səmərəli idarə etməyə imkan verəcəkdir.

Açar sözlər: pul, mühasibat, uçot, maliyyə

ORGANIZATIONAL ISSUES OF CASH FLOW ACCOUNTING IN TELECOMMUNICATION COMPANIES

SUMMARY

Relevance of the research: At present, telecommunications is the basis for the development of our economy in Azerbaijan, however, there is no research on cash flows based on important indicators such as production costs and the cost of products (services) that regulate the organization of communications. It is also difficult to manage and analyze the financial, because at present there is a need for more in-depth information on the composition of costs, calculation of the cost of telecommunications services, the formation of financial results.

Purpose of the research: The purpose of the dissertation is to develop the basics of management analysis tactical decisions on cash and their accounting, based on a critical study of the current situation in the telecommunications enterprises under study.

Research methods used: induction and deduction, statistical analysis and grouping methods

The research database: consists of financial statements of Azercell LLC and practical data of Qafqaznet LLC.

Restrictions on research: Existing restrictions on practical research in connection with the Covid 19 epidemic

Scientific novelty and practical results of the research: Methodological approaches were developed in accordance with management analysis of cash flow efficiency, increasing sales and maintaining a competitive position in the market.

Areas where the results can be used: The main provisions of the dissertation can be used the development of industry regulations, as well as in the telecommunications industry itself. Suggestions for improving the organization of management analysis will allow enterprises to effectively manage the enterprise in a competitive environment.

Keywords: money, accounting, bookkeeping, finance

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AZIPS	Real-Vaxt Rejimində Hesablaşma Sistemi
BCSS	Kiçik Ödənişlər üçün Hesablaşma və Klirinq Sistemi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MHBS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
MMC	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
NRYTN	Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi
PÖN	Poçt Ödəniş Nişanları
SYX	Strateji Yol Xəritəsi

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I fəsil. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTUNUN VƏ TƏHLİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Müasir dövrdə telekommunikasiya şirkətlərinin spesifik fəaliyyət xüsusiyyətləri.....	12
1.2. Pul axınlarının iqtisadi mahiyyəti, təsnifatı, uçotu və təhlili.....	17
1.3. Pul axınlarının telekommunikasiya şirkətlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi sistemində yeri.....	26
II fəsil. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTU VƏ HESABATDA ƏKS ETDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	29
2.1. Pul axınlarının hərəkəti üzrə əməliyyatların mühasibat uçotunun registrlərində əks etdirilməsinin analizi.....	29
2.2. Rəqəmsal ödənişlər şəraitində pul vəsaitlərinin uçotunun aparılmasının qiymətləndirilməsi.....	43
2.3. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tələblərinə uyğun olaraq pul axınları barədə məlumatların maliyyə hesabatlarında açıqlanması.....	51
2.4. Pul axınlarının hərəkəti üzrə əməliyyatların uçotunun və hesabatda əks etdirilməsinin təhlili.....	57
III fəsil. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	63
3.1. Pul axınlarının uçotu metodikasının təkmilləşdirilməsi	63
3.2. Telekommunikasiya şirkətlərində pul axınlarının uçotunun səmərəliliyinin yüksəldilməsində maliyyə planlaşdırılmasından istifadənin əsas perspektivliyi.....	68
3.3. Pul axınlarının şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi.....	76
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	80
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	83
ƏLAVƏLƏR.....	87
Cədvəllərin siyahısı.....	88
Şəkillərin siyahısı.....	88

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı: XXI əsrdə qlobal və daxili iqtisadiyyatın ən sürətli böyüyən sahələrindən biri olan telekommunikasiya sənayesinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Telekommunikasiya informasiya cəmiyyətinin iqtisadi əsasını təşkil edən əsas potensial qüvvəsidir. Buna görə də, günümüzdə mobil rabitə xidmətinin tətbiqi qlobal və milli telekommunikasiya bazarlarının əsas sahələridir. Telekommunikasiya xidmətlərinin fərqli bir xüsusiyyəti, məlumatların tamlığı, etibarlılığı və miqdarı ilə əlaqəli qeyri-müəyyənlik şərtlərində qərar qəbul etmə ehtiyacı ilə əlaqələndirilir. Bu gün respublikamızda rabitə sektorunun iqtisadi inkişafında və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artmasında mühüm amil kimi qəbul olunur. Qloballaşan dünyada beynəlxalq münasibətlərin dərinləşməsi, məlumat həcmının artması da mobil rabitə bazarının sürətli inkişafını, bu sahədə analiz və idarəetmə metodologiyasını, nəzəriyyəsini və metodlarını təkmilləşdirməyi tələb edir. Bütün bunlar, ölkəmizin müasir iqtisadi inkişaf şəraitində telekommunikasiya şirkətlərinin məhsullarının (xidmətlərinin) xərclərini və maya dəyərini təhlil etmək üçün nəzəri-metodoloji və təşkilati-praktik yanaşmaların hazırlanması zərurəti ilə əlaqəli problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Hazırda Azərbaycanda telekommunikasiya iqtisadiyyatımızın inkişafının təməlini təşkil edir, bununla belə rabitə təşkilini tənzimləyən istehsal xərcləri və məhsulların (xidmətlərin) maya dəyəri kimi mühüm göstəricilər əsasında yaranan pul axınları ilə bağlı araşdırılma yoxdur. Bu müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini idarə etmək, və təhlil etmək də çətindir, çünki indiki vaxtda xərclərin tərkibi, rabitə xidmətlərinin dəyərinin hesablanması, maliyyə nəticələrinin formalaşması ilə bağlı daha dərin məlumatlara ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, rabitə xidmətləri ilə bağlı yaranan pul axınlarının uçotu üçün bir metodologiya da hazırlamaq lazımdır. Bu səbəbdən dissertasiya tədqiqatının mövzusunun seçilməsi aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müəssisələrdə pul axınlarının uçotu bütün dövrlərdə tədqiqatçı iqtisadçıların diqqət mərkəzindədir. Beynəlxalq təcrübədə və ölkəmizdə bu problemin tədqiq ilə Cəfərli H.A,

Əliyev Ş. H, Naciyev F. Ş., Kazımov R.N, Müslümov S.Y., Askarova Ə.P, Бондина, Н.Н, Бреславцева, Н, Владимирова Т.В, Жигунова О. А, Головнина, Л. А, Карагодин, Д.А., Ковалев В.В, Меньшова Н.И., Михалева Е, Мычкина О.В, Нурсейтов Э.О, Полтушев Д., Мамонтова О, Попова Л.А, Сейдахметова Ф.С və.s. məşqul olmuşlar.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi araşdırılan telekommunikasiya müəssisələrində mövcud vəziyyətin kritik araşdırılmasına əsaslanaraq, pul vəsaitlərinin və onların uçotunun zəruri strateji və taktiki qərar qəbul edilməsi üçün idarəetmə təhlili metodologiyasının əsaslarını inkişaf etdirməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün işdə aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və həll edilmişdir:

- müasir cəmiyyətdə mobil xidmətlər sahəsinin iqtisadi mahiyyətini, quruluşunu, xüsusiyyətlərini və əhəmiyyətini müəyyənləşdirdi;
- mobil rabitə sənayesinin iş xüsusiyyətləri araşdırılmış və onların xərclərinin təhlili metoduna təsiri göstərilmişdir.

Xidmət iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla telekommunikasiya bazarının müəssisələrində idarəetmə təhlilinə sistemə yanaşma mərhələlərini əsaslandırdı;

- rəqabətli bazar şəraitində telekommunikasiya şirkətlərinin inkişaf strategiyasının təhlilinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər irəli sürülmüşdür;
- rabitə müəssisələrində idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün analiz metodologiyasının əsasları təqdim olunur, yəni: telekommunikasiya məhsulların həcmi, quruluşunu və dinamikasını analiz metodologiyası; telekommunikasiya müəssisələrin fəaliyyətinin marketinq təhlili; xarici və daxili mühit amillərinin müəssisələrin təminatına təsirinin təhlili; mobil rabitə məhsulların keyfiyyətinin təhlili;
- telekommunikasiya müəssisələrində "xərclər - həcm - mənfəət" əlaqəsinin təhlilinin nəzəri və metodoloji aspektləri;

- telekommunikasiya məhsullarının istehsalı və satışı ilə bağlı yaranan pul vəsaitlərinin təhlili məsələləri araşdırılmış və metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və s. göstərilmişdir. Tədqiqatın mövzusu pul vəsaitləri və onların uçotunun təhlilinin təşkili ilə bağlı nəzəri, metodoloji və praktik məsələlərin məcmusudur.

Tədqiqatın obyektini və predmeti: Tədqiqatın obyektini “Azercell” MMC və “Qafqaznet” MMC, predmetini isə telekommunikasiya şirkətlərində pul axınlarının uçotunun təşkili məsələlərinin tədqiqi prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatı zamanı analiz və sintez, sistemə bir yanaşma, induksiya və deduksiya, statistik analiz və qruplaşdırma metodları, səbəb əlaqələrini araşdırmaq kimi ümumi elmi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir; bənzətmələr və müqayisələr, ekspert qiymətləndirmələri, iqtisadi və riyazi modelləşdirmə, matris metodu. Azərbaycanın qanunvericilik aktlarının istifadə olunmuş materialları, daxil olmaqla. rabitə müəssisələrinin fəaliyyəti ilə əlaqəli hüquqi və normativ baza.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici alimlərin idarəetmə, marketinq, idarəetmə uçotu, iqtisadi təhlil, rabitə müəssisələrinin iqtisadiyyatı sahələrində klassik və müasir iqtisadi əsərlərində təqdim olunan konseptual, metodoloji və nəzəri müddəalar, "Azercell" MMC-nin maliyyə hesabatları və “Qafqaznet” MMC-nin praktiki məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər.

Tədqiqat elmi yeniliyi: Nəzəriyyənin və mövcud praktikanın öyrənilməsinə əsaslanaraq idarəetmə təhlili obyektini kimi telekommunikasiya müəssisələrinin pul axınlarının əsas xüsusiyyətlərini ümumiləşdirir, sistemləşdirir və təhlil edir:

- uyğunluq və mürəkkəbliyə tələblərinə əsasən pul axınlarının idarəetmə təhlilinin aparılması sxemini, habelə telekommunikasiya müəssisələrində praktiki tətbiqi olan "orta tarif planı" konsepsiyası əsasında göstərilən rabitə xidmətlərinin həcmində idarəetmə təhlilinin aparılması metodikasını əks etdirilmişdir.

- Pul axınlarının səmərəliliyinin idarəetmə təhlilinə uyğun olaraq metodoloji yanaşmalar hazırlanmış, nəticədə istehsal xərclərini azaltmaq, satışları artırmaq və bazarda rəqabətçi mövqeyini qorumaq məqsədi daşıyan bir telekommunikasiya müəssisəsinin marketing sistemində təhlil istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

- telekommunikasiya xidmətlərinin maya dəyəri ilə əlaqəli xərclərin təsnifatı və bir mobil şirkətlə əlaqəli "xərclər - həcm - mənfəət" analiz metodologiyasından istifadə etməyə imkan verən bir alqoritm hazırlanmışdır.

- müasir iqtisadi analiz nəzəriyyəsinin öyrənilməsinə əsaslanaraq pul axınlarının idarəetmə təhlili metodologiyasının əsasları təklif olunur, bazarda müəssisələrin mövqeləşdirilməsini təmin edən xarici xidmətlər və müəssisələrin imkanlarını müəyyənləşdirən daxili amillər də daxil olmaqla, telekommunikasiya müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini təmin edən amillərin təsnifatı əsaslandırılmışdır. onların resurs bazasının və maliyyə sabitliyinin vəziyyətini nəzərə alaraq analiz üsulları (SWOT-analiz) və mobil operatorun inkişafını proqnozlaşdırmaq üçün modellər qurulmuşdur ki, bu da nəticədə xərclərin azalmasına və gəlirliliyin artmasına səbəb olmalıdır. Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti müasir telekommunikasiya bazarının müəssisələrində pul axınları ilə bağlı idarəetmə təhlili metodlarının təkmilləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin, tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin əsas müddəaları telekommunikasiya müəssisələrinin özlərində olduğu kimi sənaye qaydalarının hazırlanmasında da istifadə edilə bilər. İdarəetmə analizinin təşkilinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər müəssisələrə rəqabət şəraitində müəssisənin səmərəli idarə etməyə imkan verəcəkdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti müasir telekommunikasiya bazarının müəssisələrində idarəetmə təhlili metodlarının təkmilləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. Dissertasiya işinin əsas müddəaları telekommunikasiya müəssisələrinin özlərində olduğu kimi sənaye qaydalarının hazırlanmasında da istifadə edilə bilər. İdarəetmə analizinin təşkilinin

təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər müəssisələrə rəqabət şəraitində müəssisəni səmərəli idarə etməyə imkan verəcəkdir.

FƏSİL I. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTUNUN VƏ TƏHLİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Müasir dövrdə telekommunikasiya şirkətlərinin spesifik fəaliyyət xüsusiyyətləri

Telekommunikasiya xidmətləri bazarının iqtisadi mahiyyəti, bunun həm rabitə məhsullarının tədarükü və istehlakı ilə əlaqəli bütün qarşılıqlı əlaqələrin həm də dövlət tərəfindən ən çox tənzimlənən hissələrinin (mobil rabitə) həyata keçirilməsini əhatə edən iqtisadi subyektlər arasındakı münasibətdə olmasıdır. Müasir iqtisadiyyatı səciyyələndirən dinamiklik, gərgin maliyyə vəziyyəti və sərt rəqabət rabitə vasitələri ilə həyata keçirilən informasiya əldə etmək iqtisadi fəaliyyətini həyata keçirən subyekt üçün əhəmiyyətini artırır.

Məlumdur ki, kifayət qədər məlumatın olmaması, təhrif olunması və vaxtında alınmaması istehsalçılar ilə istehlakçılar arasında ünsiyyətin pozulmasına, balanssızlığın yaranmasına, böyük maliyyə itkilərinə və iqtisadi inkişaf tempinin ümumiyyətlə azalmasına səbəb olur. Buna görə də yüksək keyfiyyətli rabitə bazar infrastrukturunun ən vacib komponenti, bazar münasibətləri, ticarət uğurları üçün güclü bir katalizatorudur və informasiya cəmiyyətinin iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən telekommunikasiyadır.

Telekommunikasiya xidmətləri aşağıdakılara bölünür:

- sabit rabitə xidmətləri;
- peyk rabitə xidmətləri;
- mobil rabitə xidmətləri.

Mobil rabitə xidmətlərinə birbaşa mobil rabitə xidmətləri, habelə internet rabitəsi daxildir (Бланк А.И., 2019). Hüceyrəli rabitənin təxminən 30 ildir mövcud olmasına baxmayaraq, inkişafının yalnız kəmiyyət xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də keyfiyyət dəyişiklikləri ilə təyin olunan üç dövrü vardır. Belə bir bölgü kifayət qədər konvensiya ilə həyata keçirilir, lakin buna baxmayaraq, üç nəsil mobil rabitə sistemini ayırmaq olar:

- analoq sistemlər;

- rəqəmsal sistemlər;
- universal sistemlər (gələcəyin sistemləri).

Müasir rabitə bazarı, iqtisadi ədəbiyyatın öyrənilməsi kimi, analiz metodologiyasına təsir edən müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir (Сысоева О.Н., 2018):

1) bu sənayedə məlumatın göndərəndən alıcıya ötürülməsinin son nəticəsinə təmsil edən həqiqi bir forması olmayan müəyyən bir məhsul yaradılır. Mobil rabitə müəssisələrinin əsas məhsulları rabitə xidmətləridir. Buna görə ilk növbədə "xidmət" və "rabitə xidməti" anlayışlarını nəzərdən keçirəcəyik. Sosial məsuliyyətli marketinq konsepsiyasının banisi F. Kotler, bir tərəfli olaraq digərinə təklif edə biləcəyi hər hansı bir fəaliyyəti xidmətlə başa düşür, bu, bir şeyə sahib çıxmağa səbəb olmayan qeyri-maddi bir hərəkətdir. Təminatı maddi məhsulla əlaqələndirilə bilər. Xidmətlər, mallardan fərqli olaraq, bir qayda olaraq, fiziki obyektlər deyil, istehlakçıya məxsus əşyaların yeri və ya vəziyyətinin dəyişməsinə və ya istehlakçının özünün vəziyyətinin dəyişməsinə gətirib çıxaran xüsusi hazırlanmış bir fəaliyyətdir. İqtisadi ədəbiyyatda vergitutma məqsədli bir xidmət, nəticələrinin maddi ifadəsi olmayan, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində reallaşdırılan və istehlak edilən bir fəaliyyət kimi tanınır. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, bir rabitə xidmətini müxtəlif növ mesajların qəbulu, işlənməsi, ötürülməsi və çatdırılması üçün bir müəssisənin fəaliyyətinin son məhsulu kimi müəyyənləşdirmək mümkündür. Rabitə xidmətləri poçt və kuryer fəaliyyətlərini, eləcə də səs, görüntü, məlumat və digər məlumatların telefon və teleqraf daxil olmaqla kabel, rölə və peyk rabitə sistemi vasitəsilə ötürülməsi fəaliyyətini əhatə edir. 2) rabitə xidmətləri qeyri-maddi, ayrılmazlıq, uyğunsuzluq kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Sənayenin istehsal fəaliyyətinin son nəticəsi anbarda saxlanıla bilməz, istehsal sahəsindən çıxarıla və satış üçün dövriyyə sahəsinə daxil ola bilməz. Rabitə xidmətləri xidmət göstərilən vaxta qədər qeyri-maddi olur. Məsələn, konfrans xidmətini (üç və ya daha çox abunəçinin eyni vaxtda danışıq) satın alan bir mobil abunəçi seçilmiş anda digər həmsöhbətlərlə eyni vaxtda əlaqə qurub-qurmayacağını əvvəlcədən bilmir. Operator, müəssisənin hesabına abunəçini dünyanın hər hansı digər abunəçisi ilə birləşdirməyi təklif edərək məhsulun maddi

xüsusiyyətini artırma bilər. Xidmətin maddi cəhətini nümayiş etdirmək üçün operator bir sıra konkret tədbirlər görə bilər: müştərilər üçün pulsuz girişi olan mağazalar təşkil etmək, xidməti fərdiləşdirmək, açıq şəkildə öhdəlik götürmək

Rabitə xidmətləri mənbələrindən ayrılmaz, maddi nemətlər mənbələrindən asılı olmayaraq mövcuddur. Xidmətlər eyni vaxtda təqdim olunur və istehlak olunur. Rabitə xidmətinin son istifadəçisi onu sata bilməz.

Bir vaxtlar telekommunikasiya evləri və müəssisələri birləşdirən fiziki naqillər tələb edirdi. Çağdaş cəmiyyətdə simsiz rəqəmsal texnologiya əsas ünsiyyət formasına çevrilir.

Maliyyə xidmətləri bazarına Azərbaycan iqtisadiyyatında ümumi maliyyə mənbələrinin dövriyyəsinin səmərəliliyinin artırılmasında telekommunikasiya sistemləri mühüm rol oynayır. Əvvəllər telekommunikasiya xidmətləri yalnız iqtisadiyyatın bir sahəsi idisə, indi bunlar ölkə iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Əslində telekommunikasiya maliyyə xidmətləri bazarın yeni bir formasını təmsil edir və eyni zamanda, onun ayrılmaz elementidir. Telekommunikasiya və maliyyə bazarlarının inteqrasiyası nəticəsində informasiya və maliyyə infrastrukturunu dövriyyəsi və istehlakı bütün maliyyə mənbələrinin istehsalına və maliyyə kapitalının hərəkətinin təşkilinə təsir göstərən informasiya və maliyyə xidmətləri yaradır. Son zamanlarda elm adamları, təkrar istehsal proseslərində maliyyə kapitalının rolunda əhəmiyyətli dəyişikliklər olduğunu və yeni bir kapital formasının - informasiya və maliyyə kapitalının meydana gəlməsi fikrini irəli sürməkdədirlər.

Ümumdaxili məhsulun ikiqat artırılması Azərbaycanın yaxın illərdə iqtisadi inkişafının ən vacib vəzifəsi kimi ön plana çəkilir. Bu, hər bir müəssisənin fəaliyyət strategiyasında davamlı inkişaf strategiyasını ön plana çəkməyə, yəni iqtisadi işin ağırlıq mərkəzini müəssisənin istehsal potensialından daha yaxşı istifadə imkanlarını, vaxtında modernləşdirilməsini və yenilənməsini, daxili və dünya bazarlarında məhsullara və xidmətlərə tələbatın dəyişməsinə, iqtisadi əlaqələrin inkişafı və milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində inteqrasiya

proseslərini nəzərə alan uzunmüddətli inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasına yönəldilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda iqtisadi islahatların ilk illərində müəssisələrin özəlləşdirilməsi və bölüşdürülməsi zamanı təşkilat rəhbərliyinin əsas diqqəti yeni iqtisadi şərtlərə, xüsusən dəyişən bazar şərtlərinə və sabit satış kanallarının itirilməsinə, yeni tədarük şərtlərinə və maddi və enerji mənbələri qiymətlərinin qeyri-sabitliyinə yönəldildi. Eyni zamanda xidmətlər, idxal olunan malların daxili bazara aktiv nüfuz etməsi prosesi sürətləndi. Dəyişən iqtisadi vəziyyət müəssisələrdən yeni fəaliyyət şərtlərinə və iqtisadi fəaliyyətin operativ tənzimlənməsinə sürətli cavab tələb edirdi. Eyni zamanda, dövlətə məxsus olanların özəlləşdirilməsi əsasında yaranan ticarət müəssisələrinin əsas hissəsinin Sovet İttifaqı illərində yaradılan istehsal potensialından, əksər hallarda irrasional olaraq istifadə edərək və praktiki olaraq istismar (təmir işləri) və yenilənməsi məsələləri ilə məşğul olmayaraq fəaliyyət göstərdiklərini qeyd etmək lazımdır.

Bazar sabitləşdikcə, yerli mallara tələb artdıqca və tədarükçülərlə iqtisadi əlaqələrin qurulması davam etdirildikdə, müəssisələr iş planlamasının vacibliyini başa düşdülər, xüsusən də tərəfdaşların yeni məhsul və xidmət növlərinin istehsalına keçmək istəklərini qiymətləndirərək, iş planının marketinq araşdırmasına ciddi diqqət yetirməyə başladılar.

İdarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi ilk növbədə tələb edir ki, müstəqil tənzimləyici orqan və orqanlar yaradılsın. Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi (NRYTN) hazırda ölkədə telekommunikasiya sektorunda tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirən mərkəzi icraedici orqandır. Eyni zamanda NRYTN-nə tabe olan təşkilatlar vasitəsilə telekommunikasiya sektorunun əsas aktorlarından birinə çevrilmişdir. Yol Xəritəsi lahiyəsində də göstərilir ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən, müstəqil bir tənzimləyici olan telekommunikasiya sektorunu tənzimlədikdə, bazarın inkişafı və artan investisiyalar üçün zəmin yaranır. Beynəlxalq təcrübədə telekommunikasiya tənzimləyicisi bir sıra vacib funksiyaları yerinə yetirir. Məsələn, əsas funksiyalardan biri telekommunikasiya bazarının formalaşmasını və inkişafını

təmin etməkdir. Tənzimləyici bazar iştirakçılarının tələb olunan sayını müəyyənləşdirmək üçün qiymətləndirmələr aparır, bazar iştirakçlarına lisenziyalaşdırma, bazar iştirakçılarında nömrələmə mənbələrinin paylanması və operatorlar arasında nömrələrin daşınması kimi məsələləri tənzimləyir. Eyni zamanda, bazar amilləri və tərəflərin maraqları, habelə sektor iştirakçılarının fəaliyyəti ilə bağlı digər zəruri qaydalar nəzərə alınmaqla rüsum və qiymətləri (tarifləri) tənzimləyir. Təşkilatın ən vacib funksiyası strateji İKT hədəflərinə çatmaqdır. Bu cür hədəflərə tənzimləyici tərəfindən xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarət, istehlakçıların qorunması, keyfiyyət standartlarının təyini və optimal əhatə tələbləri daxildir. Son 20 il ərzində dünyada telekommunikasiya sektorunda effektiv tənzimləməni təmin etmək üçün 190 tənzimləyici orqan yaradılmışdır. Müstəqil tənzimləyici qurumların nümunələri arasında Türkiyədəki Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları İdarəsi və Gürcüstandakı Milli Rabitə Komissiyası yer alır.

1.2. Pul axınlarının iqtisadi mahiyyəti, təsnifatı, uçotu və təhlili

Təşkilatın hər hansı bir əsas fəaliyyəti (istehsal, vasitəçi, ticarət və s.) həyata keçirməsi üçün vəsait lazımdır. Təşkilatın vəsaiti hazır məhsulların, malların satışından, xidmətlərin göstərilməsindən və digər xidmətlərdən, həmçinin qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan daxilolmalar şəklində və s.

Təşkilatlar əsas fəaliyyətlərin inkişafına, maddi sərvətlərin alınmasına, işçilərin mükafatlandırılmasına pul xərcləyir; uzunmüddətli aktivlərə (sənaye və mədəniyyət obyektlərinin tikintisi, maşın, traktor və digər əsas fondların alınması, çoxillik əkinlərin salınması və böyüməsi xərcləri və s.) investisiyalar qoymaq (Полтушев Д., 2018: с.8-12).

Pul fondları cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətinin, müxtəlif iştirakçıları arasındakı münasibətlərin və çoxalma prosesinin əlaqələrinin ən aktiv elementi və ayrılmaz hissəsi kimi xidmət edir. Pulun mahiyyəti onların aşağıdakı proseslərdə iştirakı ilə xarakterizə olunur:

- a) müxtəlif növ sosial münasibətlərin həyata keçirilməsi;

b) daşınmaz əmlak, torpaq sahələrinin əldə edilməsində ümumi milli məhsulun bölüşdürülməsi;

c) malların dəyərini ifadə edən qiymətlərin təyin edilməsi.

Ayrıca, pul, mal, daşınmaz əmlak, sənət əsərləri, zərgərlik və s.

Müasir şəraitdə dövriyyədə olan əskenaların və pulların öz dəyəri yoxdur, lakin mübadilə dəyəri kimi istifadə etmək imkanı qalır. Bu pulun bir maldan getdikcə daha çox fərqləndiyini və onlara bir mala bənzərlik verən bəzi xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanması ilə müstəqil bir iqtisadi kateqoriyaya çevrildiyini göstərir.

Pulun maliyyə mahiyyəti aşağıdakı kimi müəyyən edilir. Şirkətin fondu cari aktivlərin ayrılmaz hissəsidir. Bunlar, müəssisənin tədarükçülər və podratçılar ilə, vergi borcları üzrə büdcə ilə, kredit təşkilatları ilə borc və borc borcları, işçilərə maaş, mükafat və digər ödəmə növləri ilə hesablaşması üçün lazımdır.

Vəsaitlər satılan mallar və göstərilən xidmətlər üçün alıcılardan və müştərilərdən, banklardan kredit şəklində, müəssisə və təşkilatlardan müvəqqəti kömək və s. formasında olur. (Нурсеитов Э.О., 2018: с.472).

Müəssisənin fondlarının bazası müəssisənin müxtəlif təşkilatlar və qurumlarla iqtisadi əlaqələri və işlərin, xidmətlərin həyata keçirilməsi və digər ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlərdir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti, dövriyyə prosesində kapitalın vəziyyətini və müəyyən bir zamanda müəyyən bir zamanda sahibkarlıq subyektinin özünü inkişaf etdirmə qabiliyyətini əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin ən vacib tərəfi müxtəlif pul fondlarının formalaşması və istifadəsidir. Bunlar vasitəsi ilə maliyyə və iqtisadi fəaliyyətlər lazımi fondlarla təmin olunur, həmçinin genişləndirilmiş təkrar istehsal, elmi-texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsi, yeni texnologiyanın inkişafı və tətbiqi, iqtisadi təşviq, büdcə, banklarla hesablaşmalar həyata keçirilir.

Müəssisələrin pul fondu dörd qrupa bölünə bilər (cədvəl 1).

Cədvəl 1: Müəssisənin pul vəsaitləri qrupları

Birinci qrup	İkinci qrup	Üçüncü qrup	Dördüncü qrup
1	2	3	4
kapital fondları	borc vəsaitləri	vəsait topladı	əməliyyat pul vəsaitləri
- nizamnamə kapitalı; əlavə kapital; ehtiyat kapitalı; investisiya fondu; valyuta fondu; digərləri;	- bank kreditləri; kommersiya kreditləri; faktoring; lizinq; borc verənlər; digərləri;	- istehlak fondları; dividend hesablamaları; təxirə salınmış gəlir; gələcək xərclər və ödənişlər üçün ehtiyatlar	- əmək haqqının ödənilməsi üçün; dividendlərin ödənilməsi üçün; büdcəyə ödənişlər üçün; digərləri.

1. **Mənbə:** Ковалев В.В., 2016 .Финансы организаций (предприятий): s..421

Pul axını, bir müəssisənin bütün ümumi pul vəsaitləri və ödənişlərinə aiddir. Beləliklə, bir müəssisənin nağd pul axını, iqtisadi fəaliyyətlər nəticəsində yaranan zamanla paylanan nağd pul qəbzləri və ödəmələr məcmusudur.

Pul axını müəyyən bir müddətlə əlaqələndirilir və bu müddət ərzində müəssisələr tərəfindən alınan və ödənilən bütün pullar arasındakı fərkdir. Pulun hərəkəti əsas prinsipdir, nəticədə maliyyə yaranır, yəni: maliyyə münasibətləri, pul vəsaitləri, pul vəsaitlərinin hərəkəti.

Dünya təcrübəsində nağd pul axını "pul axını" anlayışı ilə ifadə edilir, baxmayaraq ki, bu terminin ingilis dilindən hərfi tərcüməsi nağd pul axınıdır. Çıxışların daxilolmaları üstələdiyi pul axınına mənfə pul axını, əks halda müsbət pul axını deyilir.

Pul axınlarını iş prosesindəki iştirakı ilə, yəni bütövlükdə təşkilat üçün pul axını ilə fərqləndirilir; iqtisadi fəaliyyət növünə görə pul axını; təşkilatın struktur bölmələri tərəfindən pul axını.

Optimizasiya rəhbərliyi fərqləndirilir: artıq pul axını, kəsir pul axını.

Pul axınları vaxta görə də təsnif edilir: retrospektiv (hesabat verilmiş) pul axını, əməliyyat (cari) pul axını və planlaşdırılmış (proqnozlaşdırılan) pul axını (Владимирова Т.В., 2019: s.320).

Pul axını, müəssisə tərəfindən bütün fəaliyyət növlərindən alınan və sonrakı fəaliyyətlərin təmin edilməsinə xərclənən pul vəsaitləridir. Pul axınının formalaşmasında əsas amil müəssisələr tərəfindən satılan məhsulların dəyərinin alıcılar tərəfindən ödənilməsidir. Daxilolmaları hesablamaq üçün ilkin göstəricilər

gəlir və satış mənfəətidir. Satışdan əldə olunan gəlir və mənfəət, bir müəssisənin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün çox vacibdir. Lakin satışlardan yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumat mövcud olmasaydı natamam olardı.

Pul axını iki növdür: müsbət və mənfə. Pozitiv axınlar (daxilolmalar) müəssisəyə pul axınıni əks etdirir, mənfə (axınlar) - müəssisə tərəfindən pulların xaric olması və ya xərclənməsi. Pul kassasından cari hesaba köçürmə və buna bənzər daxili pul köçürmələri pul hərəkəti hesab edilmir. Pul axınının yaranmasının ən vacib şərti müəssisənin şərti "sərhədinin keçməsidir. Müəyyən bir müddət ərzində ümumi pul axını və çıxışı arasındakı fərqə xalis pul axını deyilir. Həm də müsbət və ya mənfə ola bilər (giriş və ya çıxma) (Сейдахметова Ф.С., 2019: s.548).

Satışdan əldə edilən mənfəət aşağıdakı səbəblərə görə fərqlənir:

1. Müəyyən bir mənfəət dövrü üçün hesabat, eyni dövr üçün faktiki pul qəbulu ilə üst-üstə düşür, çünki mənfəət pul alındıqdan sonra deyil, satışdan sonra tanınır.

2. Satış mənfəətinə əlavə olaraq mənfəət və zərər hesabatı vergidən əvvəl mənfəət məbləğini təşkil edən digər gəlir və xərcləri əks etdirir. Lakin bu gəlir və xərclərin ölçüsü də mühasibat xarakterlidir və real pul axınıni əks etdirmir. Məsələn, alınacaq və ödəniləcək faizlər faktiki olaraq alınmış və ya ödənilmiş məbləğlərdən daha çox hesablanır; maliyyə nəticələrindən ödənilən və əməliyyat xərclərində əks olunan vergilər əslində ödənilməyən vergi məbləğləri hesablanır; əməliyyat olmayan gəlir və xərclərin bir hissəsi kimi cərimələr tanınır və ödənilmir, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinə görə cərimələr və s.

3. Pul axını mənfəət hesablanarkən ümumiyyətlə nəzərə alınmayan vəsaitlərin hərəkətini əks etdirir: alınan və ödənilmiş avanslar, büdcə ayırmaları, digər məqsədli maliyyələşdirmə növləri, kreditlər və borcların hərəkəti və s.

Bu dövrdə alınan mənfəət pulun artdığını göstərir.

Bir müəssisə tərəfindən vəsait qəbulu bir məqsəd deyil, onun maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir vasitədir. Alınan vəsait müəssisənin rahat

işləməsinə və inkişafını dəstəkləyən şərtlərin təmin edilməsinə sərf olunur. Vəsait qalığı mövcud ödəmə qabiliyyətini təmin edir (Попова Л.А., 2015: s.257).

Müəyyən bir müddət üçün vəsait balansında artım və ya azalma birbaşa balansın aktiv və öhdəliklərinin dəyərindəki dəyişikliklərdən asılıdır. Hər hansı bir aktivin dəyərində artım (nağd pul istisna olmaqla) pulun azalmasına səbəb olur. Əksinə, borc alınan və ya öz maliyyələşdirmə mənbələrindəki artım, pul qalığının artması üçün bir amildir.

Alınan və ödənilmiş vəsaitlər arasındakı fərq, dövrün sonuna olan vəsait qalığındadır.

Pulun hərəkəti müəssisənin aşağıdakı fəaliyyətləri ilə təmin olunur:

əməliyyat fəaliyyəti - hüquqi şəxsin gəlir əldə etmək və investisiya və maliyyə ilə əlaqəli olmayan digər fəaliyyət növləri üzrə əsas fəaliyyəti;

investisiya fəaliyyəti - uzunmüddətli aktivlərin alqı-satqısı;

maliyyə fəaliyyəti - nəticəsi kapitalın və borc vəsaitlərinin həcmində və tərkibində dəyişiklik olan fəaliyyət.

Cədvəl 2: Müəssisənin fəaliyyəti ilə vəsait axınının təmin edilməsi

Fəaliyyət	daxilolmalar	pul axını
1	2	3
1. Əsas fəaliyyət	Cari dövrdə satış gəlirləri; debitor borclarının qaytarılması; alıcılardan alınan avanslar; barterə alınan məhsulların satışından əldə edilən gəlir.	Təchizatçıların və podratçıların fakturalarında ödənişlər; əmək haqqının ödənilməsi; büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ayırmalar; kredit faizlərinin ödənilməsi; sosial üçün ayırmalar. kürə.
2. İnvestisiya fəaliyyəti	Əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin satışı; dividendlər, uzunmüddətli maliyyə investisiyalarından faizlər; investisiya gəliri.	Əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi aktivlərin alınması; kapital qoyuluşları, uzunmüddətli maliyyə investisiyaları.
3. Maliyyə fəaliyyəti	Qısamüddətli kreditlər və borclar; uzunmüddətli kreditlər və borclar; səhmlərin buraxılmasından əldə olunan gəlirlər; xüsusi təyinatlı maliyyələşdirmə.	Qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin qaytarılması, kreditin qaytarılması; dividendlərin ödənilməsi; veksellərin geri alınması

1. **Mənbə:** Ковалев В.В., 2016. Финансы организаций (предприятий): s.431

Cari fəaliyyətlər çərçivəsində pul axını, ilk növbədə, məhsulların satışından, işlərin yerinə yetirilməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdiyi gəlirin, həmçinin alıcı və müştərilərin avansları ilə əlaqələndirilir; xaric - tədarükçülərin və digər tərəflərin hesablarındakı ödəniş, işçilərə əmək haqqı, sosial sığorta və təhlükəsizlik fondlarına istehsal ayırmaları, ödənilməli olan vergilər üçün büdcə ilə hesablaşmalar. Kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi (qəbzi) həm də müəssisənin cari fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir.

İnvestisiya fəaliyyətləri kontekstində pul axını uzunmüddətli əmlakın alınması (satılması) ilə əlaqələndirilir. Hər şeydən əvvəl, bu, əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin qəbulu (sərəncamı) ilə əlaqədardır.

Maliyyə fəaliyyəti müəssisə prosesi, xidmətlərin satışı, təhsili və gəlirlərinin istifadəsi ilə əlaqəli bütün pul münasibətlərini əhatə edir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyəti müştərilər, səhmdarlar, vergi orqanları, banklar və digər tərəfdaşlarla münasibətləri prosesində formalaşır. Müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti əsasən uzunmüddətli və qısamüddətli borclar və borclar alınması, səhmlərin buraxılması, habelə əvvəllər alınmış kreditlər üzrə borcların qaytarılması və dividendlərin ödənilməsi şəklində onların xaricə çıxması ilə əlaqədar olaraq vəsait axını ilə əlaqələndirilir (Ковалев В.В., 2016: с.432).

Beləliklə, bir müəssisənin fəaliyyətini üç növə bölmək zərurəti hər birinin rolu və əlaqələri ilə izah olunur. Əsas fəaliyyət hər üç növ fəaliyyət üçün lazımı vəsait təmin etmək üçün nəzərdə tutulubsa və əsas gəlir mənbəyidirsə, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri bir tərəfdən əsas fəaliyyətin inkişafına töhfə vermək, digər tərəfdən onu əlavə vəsait ilə təmin etmək üçün nəzərdə tutulubsa.

"Müəssisənin pul axını" konsepsiyası ümumiləşdirilib, tərkibinə iqtisadi fəaliyyət göstərən bu axınların çoxsaylı növlərini daxil edir. Pul axınının effektiv hədəfli idarə olunmasını təmin etmək üçün müəyyən bir təsnifat tələb olunur. Pul axınının aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərinə görə belə bir təsnifat aparılması təklif olunur:

1. İş prosesinə xidmət miqyasına görə aşağıdakı pul axınları növləri fərqlənir:

Bütövlükdə müəssisə üçün pul axını. Bu, bütövlükdə müəssisənin iş prosesinə xidmət edən bütün növ pul axınlarını toplayan ən ümumi pul axını növüdür;

Müəssisənin ayrı-ayrı struktur bölmələri (məsulyyət mərkəzləri) üçün pul axını. Müəssisənin pul axınının bu fərqləndirilməsi onu müəssisənin təşkilatı və iqtisadi quruluşu sistemində müstəqil idarəetmə obyektini kimi müəyyənləşdirir;

Fərdi ticarət əməliyyatlarından yaranan pul vəsaitləri hərəkəti. Müəssisənin iqtisadi prosesi sistemində bu tip pul vəsaitləri hərəkəti özünüidarəetmənin ilkin obyektini kimi qəbul edilməlidir (Полтушев Д., 2018: s.8-12).

2. Beynəlxalq mühasibat standartlarına uyğun iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə aşağıdakı pul vəsaitlərinin hərəkəti növləri fərqlənir:

Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti. Xammal və material tədarükçülərinə ödənişlərlə xarakterizə olunur; əməliyyat fəaliyyətini təmin edən müəyyən xidmət növlərinin üçüncü tərəf icraçılarına: əməliyyat prosesi ilə məşğul olan işçilərə, habelə bu prosesi idarə edən şəxslərə əmək haqqı; müəssisənin bütün səviyyələrdə büdcələrə və büdcədən kənar fondlara vergi ödəmələri; əməliyyat prosesinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli digər ödənişlər. Eyni zamanda, bu növ pul axını məhsul alıcılarından daxil olmaları əks etdirir; beynəlxalq mühasibat standartlarında nəzərdə tutulmuş artıq ödənilmiş məbləğləri və bəzi digər ödənişləri yenidən hesablamaq üçün vergi orqanlarından;

İnvestisiya fəaliyyətindən pul axını. Bu, real və maliyyə investisiyalarının həyata keçirilməsi, istifadədən çıxarılan əsas vəsaitlərin və qeyri-maddi aktivlərin satışı, investisiya portfelərinin, uzun və qısa müddətli maliyyə alətlərinin fırlanması və müəssisənin investisiya fəaliyyətinə xidmət edən digər oxşar pul axınları ilə əlaqəli ödənişləri və pul axınlarını xarakterizə edir;

Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti. Əlavə nizamnamə kapitalının və ya nizamnamə kapitalının cəlb edilməsi, uzunmüddətli və qısamüddətli borc və borcların alınması, sahiblərin depozitləri və digər bəzi pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətinin xarici

maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar dividendlər və faizlər ödəməklə əlaqəli vəsaitlərin daxilolmaları və ödənişlərini xarakterizə edir.

3. Pul axınının istiqamətinə görə pul axınının iki əsas növü vardır:

Bütün növ ticarət əməliyyatlarından müəssisəyə daxil olan pul vəsaitlərinin cəmini xarakterizə edən müsbət pul axını (bu müddətin analoqu olaraq "pul axını" termini istifadə olunur);

Müəssisənin bütün növ ticarət əməliyyatlarını həyata keçirmə prosesində ödənişlərin cəmini xarakterizə edən mənfi pul axını (bu müddətin analoqu olaraq "pul çıxışı" termini istifadə olunur).

4. Həcm hesablanması metoduna görə müəssisənin aşağıdakı pul vəsaitləri hərəkəti növləri seçilir:

Ümumi pul axını. Fərdi aralıqları kontekstində nəzərdən keçirildiyi dövrdə vəsaitlərin bütün daxilolmalarını və ya xərclənməsini xarakterizə edir;

Xalis pul axını. Fərdi aralıqları kontekstində nəzərdən keçirilmiş müddət ərzində müsbət və mənfi pul vəsaitləri hərəkəti (vəsaitin qəbulu və xərclənməsi arasında) fərqi xarakterizə edir. Xalis pul axını, maliyyə balansını və bazar dəyərinin artım sürətini böyük ölçüdə müəyyən edən bir müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin ən vacib nəticəsidir (Сейдахметова Ф.С., 2019: с.548).

5. Həcm yetərliliyi səviyyəsinə görə müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkətinin aşağıdakı növləri fərqlənir:

Artıq pul axını. Vəsait daxilolmalarının məqsədyönlü xərcləmələrdə müəssisənin real ehtiyacını əhəmiyyətli dərəcədə aşdığı belə bir pul axını xarakterizə edir. Artıq pul axınının dəlili, müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunmayan xalis pul axınının yüksək müsbət dəyəridir;

Az pul axını. Vəsait daxilolmalarının məqsədyönlü xərcləmələrində müəssisənin real ehtiyaclarından əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olduğu belə bir pul axını xarakterizə edir. Xalis pul axını məbləğinin müsbət dəyəri ilə belə, bu məbləğ şirkətin iqtisadi fəaliyyətinin bütün nəzərdə tutulan sahələrində pul xərcləmə

ehtiyacını ödəmədiyi təqdirdə, kəsir kimi xarakterizə edilə bilər. Xalis pul axını məbləğinin mənfi dəyəri avtomatik olaraq bu axını kəsiri halına gətirir.

6. Zamanında qiymətləndirmə metoduna görə aşağıdakı pul axını növləri fərqlənir:

Real pul axını. Müəssisənin pul axınını dəyərini cari zamana endirilmiş vahid müqayisə edilə bilən dəyər kimi xarakterizə edir;

Gələcək pul axını. Müəssisənin pul axınının dəyərini zamanın müəyyən bir yaxın anına endirərək vahid müqayisə edilə bilən dəyər kimi xarakterizə edir.

Müəssisənin pul axınının növləri müəssisənin təsərrüfat əməliyyatları ilə əlaqəli pul dəyərini vaxtında qiymətləndirmə konsepsiyasının məzmununu əks etdirir.

7. Təhlil olunan dövrdə formalaşmanın davamlılığına görə aşağıdakı növ müəssisələrin pul vəsaitləri hərəkəti fərqlənir:

Müntəzəm pul axını. Fərdi iş əməliyyatları üçün vəsaitlərin alınması və ya xərclənməsini xarakterizə edir (eyni tipli pul vəsaitləri hərəkəti), nəzərə alınan müddət ərzində bu dövrün ayrı-ayrı fasilələrində davamlı olaraq həyata keçirilir.

Diskret pul axını. Bu, araşdırılan dövrdə müəssisənin vahid biznes əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqəli vəsaitlərin alınması və ya xərclənməsini xarakterizə edir (Попова Л.А., 2015: с.257).

Nəzərə alınan təsnifat, müəssisədəki müxtəlif növ pul vəsaitləri axınının daha məqsədyönlü uçuşu, təhlili və planlaşdırılmasına imkan verir (Меньшова Н.И., 2016).

Müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti məlumatları maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinə müəssisənin pul qazanma qabiliyyətini qiymətləndirmək və mövcud puldan istifadə etmək ehtiyacını qiymətləndirmək üçün əsas təqdim etməlidir. Əlavə olaraq, bu hesabat xalis gəlir ilə əlaqəli pul daxilolmaları arasındakı fərqi səbəblərini anlamağa kömək etməlidir. Nəhayət, maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri investisiya və maliyyələşdirmə əməliyyatlarının təşkilatın maliyyə vəziyyətinə təsirini qiymətləndirməlidirlər.

Müəssisədəki pul vəsaitlərinin hərəkətinin maliyyə hesabatı onun maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri xarakterizə edir. Bu tip hesabatların hazırlanmasına

ehtiyac müəssisələrin müəyyən bir dövr üçün vəsait mənbələrini müəyyənləşdirmə zərurəti və bu vəsaitlərin necə istifadə olunduğunu göstərməklə ortaya çıxdı.

Bu tip hesabat əsas fəaliyyətdən əldə olunan vəsaitin şirkətin hesabat dövrü üçün xərclədiyi vəsaitin ödənilməsi üçün yetərli olub olmadığını göstərir. Bu, həmçinin istifadəçilərə bir müəssisənin maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək, onlara əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri daxilində hesabat dövrü üçün vəsaitlərin daxil olması və çıxması barədə məlumat vermək imkanı verir. Başqa sözlə, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat, müəssisənin haradan vəsait aldığını və sonra necə xərcləndiyini göstərməyə imkan verən sənəddir. " pul axını" konsepsiyasını ümumiləşdirərək qeyd edirik ki, bu, iqtisadi fəaliyyət zamanı həyata keçirilmiş zamanla paylanmış vəsaitlərin daxilolmaları və ödənişləri məcmusudur.

Bəzi ölkələrdə bu hesabat böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, ABŞ-da, 1988-ci ildən bəri bir müəssisə pul hərəkəti məlumatlarını təqdim etmək məcburiyyətində olduğu bir standart mövcuddur, çünki bu yanaşma şirkətin likvidliyini daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. İnflyasiya kontekstində bu hesabatın rolu da artır, çünki digər hesablamalar hesablama metodu ilə hazırlanır. Nəticə etibarilə bu tip hesabatlar dünya praktikası üçün nisbətən yenidir; buna baxmayaraq təqdimatından bəri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatında hesabat dövrü üçün pul və onun ekvivalentlərinin qəbulu və istifadəsi barədə məlumatlar var (Владимирова Т.В., 2019: с.320).

1.3. Pul axınlarının telekommunikasiya şirkətlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi sistemində yeri

Müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti məlumatları maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinə müəssisənin pul qazanma qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün, eləcə də mövcud puldan istifadə etmək ehtiyacını qiymətləndirmək üçün əsas təqdim etməlidir. Bundan əlavə, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat xalis mənfəət ilə əlaqəli pul qəbzləri və ödənişləri arasındakı fərqi səbəblərini başa düşməyə kömək etməlidir. Bu hesabatın praktiki dəyəri hesabatda təqdim olunan

məlumatların şirkətin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı bir sıra konkret suallara cavab vermək üçün istifadə edilməsidir. Misal üçün, təşkilat qısamüddətli və ya uzunmüddətli öhdəliklərini ödəyə biləcəkmə? Əhəmiyyətli mənfəət olduğu halda təşkilat niyə dividend ödəməkdə çətinlik çəkir? Təşkilatın istehsalı genişləndirmək üçün kifayət qədər vəsaiti varmı?

MUBS 7 "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlar" a uyğun olaraq pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat dövr üçün pul və pul ekvivalentlərindəki dəyişikliklər barədə məlumatları açıqlamaq məqsədi daşıyır. Əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkətlərini təsnif edir. Maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri aşağıdakılarla bağlı öz fikirlərini formalaşdırmaq üçün belə məlumatlara ehtiyac duyurlar:

Şirkətin xalis aktivlərindəki dəyişikliklər.

Şirkətin maliyyə quruluşu.

Şirkətin ödəmə qabiliyyəti və likvidliyi.

Bir şirkətin pul axınlarının həcminə və qanunauyğunluğuna təsir göstərmə qabiliyyəti.

Pul yaratmaq bacarığı.

Müxtəlif şirkətlərin pul axınlarının hazırkı dəyəri (hazırlanmış modellərdən istifadə etməklə).

Hüquqi şəxslər (banklar və büdcə qurumları istisna olmaqla) bu standartın tələblərinə uyğun olaraq pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat tərtib edir və hesabat dövrü üçün maliyyə hesabatlarında təqdim olunur (Черемицына М., 2017). MUBS 7 "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat" birbaşa metodun istifadəsini təşviq edir.

Beynəlxalq təcrübədə pul vəsaitlərinin haqqında hərəkəti hesabatı qanuni hesabatın ayrılmaz hissəsidir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın əsas məqsədi maraqlı tərəflərə hesabat dövrü üçün müəssisənin vəsaitlərinin qəbulu və ödənişi barədə məlumat verməkdir. Bu məlumat aşağıdakı sualların cavablandırılmasına kömək etməlidir:

firmanın gələcək böyüməsi üçün əsas və dövriyyə vəsaitləri almaq üçün kifayət qədər vəsait alıp almaması;

müəssisənin zəruri böyüməsini təmin etmək üçün xarici mənbələrdən əlavə maliyyələşdirmənin tələb olunduğunu,

Firmanın borcunu ödəmək və ya yeni məhsul istehsalına investisiya qoymaq üçün istifadə etmək üçün kifayət qədər sərbəst vəsaiti varmı;

şirkətin qiymətli kağızlar buraxıb və bu halda alınan vəsaitlərin hansı məqsədlər üçün istifadə edildi.

Amortizasiya məbləğindəki artım, əsas vəsaitlər hesabındakı qalıqda (xalis) azalma deməkdir, lakin satışdan əldə edilən pul vəsaitlərinin həcmi və dolayısı ilə şirkətin cari hesabındakı vəsait qalığını artırır (Сейдахметова Ф.С., 2019: с.548).

Pulun daxil olduğu hovuz və pulun müxtəlif ehtiyaclara xərcləndiyi mənbəyidir. Hesabat dövründə şirkətdən keçən pul axınının dövrünün əvvəlində və sonunda balans balansı " pul" və "bazar qiymətli kağızları" maddələrinin cəmi arasındakı fərq olduğunu xüsusi olaraq vurğulayırıq. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın əsas məqsədi pul axını məbləğini ilin sonuna və əvvəlinə olan "asanlıqla satılan qiymətli kağızlar" maddəsi ilə pul hesabı məbləği arasındakı fərq kimi qiymətləndirmək deyil. Bunu balansla da edə bilərsiniz. Pulun hərəkəti haqqında hesabat tərtib etməyin məqsədi pul axınının əsas istiqamətlərini və onların müəssisədən çıxma yollarını təhlil etməkdir.

FƏSİL II. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTU VƏ HESABATDA ƏKS ETDİRİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Pul axınlarının hərəkəti üzrə əməliyyatların mühasibat uçotunun registrlərində əks etdirilməsinin analizi

Azərbaycan iqtisadiyyatındakı dəyişikliklər və təkmilləşdirilmiş mühasibat qaydalarının tətbiqi ilə eyni vaxtda sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunda yerinə yetirilən funksiyalar da dəyişdi.

Müəssisələrdə mühasibat uçotu vahid məlumat sistemi kimi təsvir olunan vəzifəsindən irəli gələn bir çox fərqli funksiyaları yerinə yetirməlidir. Mühasibat uçotunun son hədəfi ticarətlə əlaqəli məlumatların hazırlanmasıdır. Bu səbəbdən məlumat funksiyası mühasibat uçotunun əsas funksiyasıdır. Doğru fikirləri formalaşdırmaq və düzgün qərarlar qəbul etmək üçün bu, iş prosesləri ilə əlaqəli məlumatların yaradılması və istifadəçilərin məlumat ehtiyaclarına uyğunlaşmaqdan asılıdır. Müasir mühasibat sistemi həm daxili (müəssisədən) məlumat istifadəçilərinə, həm də müəssisə mühitindən kənar istifadəçilərə yönəldilmişdir. Mühasibat sistemindən məlumat alan alıcıların bu təsnifatı nəzərə alınaraq daxili və xarici mühasibat məlumatlarının funksiyası fərqləndirilə bilər. Daxili məlumat funksiyasının icrası, müxtəlif iyerarxiyalar və təşkilati səviyyələr nəzərə alınmaqla müəssisənin düzgün idarə olunması üçün vaxtaşırı hazırlanan iqtisadi və maliyyə məlumatlarının verilməsində müşahidə olunur (Петрова Ю.М., 2016).

Bu məlumatlar maliyyə hesabatları və dövri hesabatlar şəklində menecerlərə çatdırılır. Mühasibat daxili məlumat funksiyasını həyata keçirməklə, istifadəçilərə və sistemin özünə bütün idarəetmə funksiyaları üçün məlumat xidmətlərini idarə etmək imkanı verir: planlaşdırma, təşkilat, motivasiya və nəzarət koordinasiyası. Digər tərəfdən, xarici məlumat funksiyası ilə mühasibat uçotu, xüsusilə səhmdarlar, ortaqlar, sahiblər və digər investitorlar, banklar (kreditorlar), müqavilə bağlayan tərəflər, yerli cəmiyyətlər və dövlət qurumları (nazirliklər, statistik ofislər və s.) barədə məlumatı əks etdirməlidir.

Mühasibat uçotu nəticəsində şirkətin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində xarici istifadəçilər üçün faydalı olan məlumatların əksəriyyəti maliyyə hesabatlarına daxil edilir. Düzgün həyata keçirilmiş mühasibat məlumat funksiyası aşağıdakı detallı funksiyaların yerinə yetirilməsinə imkan verməlidir: - mühasibat sistemində məlumatların işlənməsinin son məhsulu barədə hesabat vermək, yəni ehtiyaclarını nəzərə alaraq hesabatlar, maliyyə hesabatları və statistik hesabatlar hazırlamaq daxili və xarici alıcılar. Məlumat həm müəssisənin fəaliyyətinin ümumi icmalını əks etdirən hesabatlarda, həm də konkret məsələlərlə əlaqəli hesabat və ya açıqlamalarda təqdim olunur. Bu hesabatlar mühasibat sistemi tərəfindən verilən əsas məlumat daşıyıcılarıdır (Золотарева А.Д. 2015).

Telekommunikasiya müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili və qaydasını tənzimləyən ən vacib daxili sənəd təşkilatın mühasibat siyasətidir. Mühasibat siyasəti, tətbiqi təşkilatın yekun maliyyə nəticələrinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərən mühasibat uçotu metodlarını və metodlarını düzəldir. İlk mühasibat uçot siyasətində mühüm rol oynayır. Müəssisə uçot siyasətini formalaşdırarkən "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu rəhbər tutulur.

Mühasibat uçotu sənədlərinin təşkili bir sıra qaydaları və prosedurları müstəqil olaraq təsdiqləyir:

- mühasibat uçotu üçün tələb olunan sintetik və analitik hesabları ehtiva edən mühasibat uçotu planları;
- inventarizasiyanın aparılması qaydası və əmlak və öhdəlik növlərinin qiymətləndirilməsi metodları;
- iş axını qaydaları və mühasibat məlumatlarının emalı texnologiyası;
- ticarət əməliyyatları üzərində nəzarət qaydası;
- mühasibat uçotunun təşkili üçün tələb olunan həllər;
- ilkin mühasibat sənədlərinin formaları.

Ancaq yuxarıda göstərilən qaydaların hamısının Azərbaycan Respublikasının Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olmasını təmin etmək lazımdır. 29 iyun 2004-cü il tarixdə qəbul edilmiş "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun özündə bu belə göstərilmişdir:

2.1.1. Mühasibat qaydaları, bu Qanuna uyğun olaraq maliyyə hesabatları Milli Mühasibat Standartlarına uyğun tərtib edilməli olan mühasibat uçotu subyektləri üçün ilkin sənədlərin və mühasibat reyestrlərinin formasını müəyyən edən qaydalardır.

Müəssisə pul axınlarının hərəkətinin uçotunun təşkili və aparılması üçün sistem yaratmayıbsa, zəruri idarəetmə qərarlarını qəbul edərkən idarəetmə sistemi səmərəli işləməyəcəkdir.

Bütün pul axını əməliyyatları təsdiqedicilərin sənədlər əsasında qeyd olunmalıdır. Eyni zamanda, mühasibat sənədləri yalnız sənədlərin vahid formalarının albomlarında olan formalara uyğun tərtib edildiyi təqdirdə nəzərə alın bilər.

Hər sənəd ümumi göstəricilərdən ibarət olmalıdır. Bu göstəricilər rekvizit adlanır və hər hansı bir sənəd tərtib edilərkən bunlar tələb olunur.

Sənəd tərtib etmək üçün tələb olunan şərtlər:

1. Sənədin adı;
2. Sənədin hazırlanma tarixi;
3. nömrə;
4. Pul hərəkəti əməliyyatının məzmunu;
5. Onun yerinə yetirilməsi üçün əsas;
6. Qiymətləndiricilər;
7. Məsul şəxslərin imzaları.

Bazar iqtisadiyyatına keçiddə maliyyə mənbələri, hesablaşma və kredit prosesləri sahəsindəki siyasət, dövlətin iqtisadi və sosial inkişafındakı dəyişikliklərə görə təsirli şəkildə dəyişdi. Təşkilatların iqtisadi əməkdaşlığı və həll münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verilir. İqtisadi əməkdaşlıq, işin işləməsi üçün əsas şərtidir, buna görə də mütəmadi və fasiləsiz istehsal əməliyyatlarını təmin edir və malların satışa vaxtında göndərilməsini təmin edir. İqtisadi əməkdaşlıq razılaşma yolu ilə rəsmiləşdirilir və gücləndirilir. Nəticədə, bir müəssisə mal və materialların, işlərin və ya xidmətlərin göndəricisi, digəri isə alıcı, istehlakçı və buna görə də ödəyici kimi çıxış edir. Mütəşəkkil müəssisələr tədarükçülərlə istehlakçılar arasındakı hesablaşmalara xüsusi təsir göstərir, dövriyyə vəsaitlərinin

dövriyyəsinə və maliyyə mənbələrinin müntəzəm axınını sürətləndirir. Təşkilatlar istehsal tapşırıqlarını yerinə yetirən kadrlarla qarşılıqlı əlaqə qurur ki, bu da özlüyündə müəssisə, sosial təminat müəssisələri və qəsəbə işçiləri və digər təşkilatlar və insanlarla hesablaşmalara səbəb olur. Buna görə də müvafiq bank qurumu (dövlət və ticarət) müəssisə ilə təşkilat arasında uzlaşmada vasitəçi rolunu oynayır (Мамедова Г.К. 2015). Banklar, qurumların vəsaitlərini çıxarmaq və yerləşdirmək, həqiqi və hüquqi şəxslərin depoziti, müddəti və qaytarılması əsasında hesablarına pul köçürməsi, hüquqi və şəxslərin hesablarını açmaq və həyata keçirmək üçün müstəsna hüquqlara sahib olan kredit qurumlarıdır.

İstehsal və ticarət fəaliyyətinə əsasən təşkilatlar arasında daimi iqtisadi əlaqələr qurulur və ayrı-ayrı məhsulların alqı-satqısı prosesləri həyata keçirilir. Məhsul (iş, xidmət) satışından əldə olunan gəlirlər. Təchizatçılara, satın alınan malların podratçıları tərəfindən yerinə yetirilən iş və xidmətlər üçün pul verilir. Bundan əlavə, büdcə, banklar, müxtəlif dövlət qurumları, müəssisələrin işçiləri və digər hüquqi və fiziki şəxslər ilə hesablaşmalar aparılır. Qurumlar arasındakı bütün əməliyyatlar pulun köməyi və iştirakı ilə həyata keçirilir. Nəticədə, pul təşkilatı qorumaq və idarə etməkdə mühüm rol oynayır. Təşkilatlardakı klirinq əməliyyatlarının səmərəli və sürətli təşkili maliyyə proseslərinin, ödəmə və kredit proseslərinin səviyyəsindən asılıdır. Maliyyə, ödəmə və kredit emalı uçotu ümumiyyətlə aşağıdakı vəzifələri əhatə edir:

- Kassasız və kassa ödənişlərin vaxtında sənədləşdirilməsi və dəqiqliyi;
- Kassa pulun və ödəmələrin mühasibat qeydlərində düzgün və funksional əks olunması;
- Funds Vəsaitlərin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən edilmiş limitlərə, smetalara və vəsaitlərə uyğun istifadəsini təmin etmək;
- Vaxtı keçmiş və kreditor borclarının qarşısını almaq üçün maliyyə mənbələrinin inventarizasiyasının aparılması, müəyyən vaxtlarda statusun silinməsi;
- Təşkilatın pul, bank hesabı və digər hesablarındakı maliyyə mənbələri qalığına nəzarətin təmin edilməsi;

➤ Klirinq və ödəmə tapşırığına riayət etmək, alınan maddi dəyərlərin və xidmətdəki pul vəsaitlərinin vaxtında çatdırılmasını yoxlamaq.

Keçmiş, indiki və gələcək hadisələri qiymətləndirərək, istifadəçilərin iqtisadi qərarlarını təsir edən məlumatlar aktual sayılır. Məlumatların aktuallığı onun təbiətindən və əhəmiyyətindən asılıdır. İstifadəçilərin bu hesabatlarla əsaslanaraq iqtisadi qərarlar qəbul etməsinə təsir göstərə biləcək məlumatlar, maliyyə hesabatları tərəfindən araşdırılmadığı və ya təhrif olunmadığı üçün vacib hesab olunur. Əhəmiyyətli səhvlər və qərəzsiz məlumatlar etibarlı hesab olunur. İstifadəçilər etibarlı olduğuna inananda bu məlumatlara etibar edə bilirlər. Buraya etibarlı məlumat, qərəzsizlik, sağlam düşüncə, düzgün təqdimat və tamlıq kimi keyfiyyətlər daxil edilməlidir. Müəssisənin maliyyə hesabatlarında məlumatların düzgün təqdim edilməsi onun maliyyə vəziyyətinin və maliyyə nəticələrinin obyektivlik, pozulmamaq, manipulyasiya, vacib faktların gizlədilməsi, maddi üstünlük əsasında mümkün qədər obyektiv əks olunmasını nəzərdə tutur. forma. Bu o deməkdir ki, hesabat tarixində mövcud olan aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəlir və xərclərlə əlaqəli bütün əməliyyatlar müvafiq olaraq maliyyə hesabatlarında əks olunmalıdır. Maliyyə hesabatlarında əks olunan əməliyyatların və digər hadisələrin dəqiq olması üçün, hüquqi quruluşdan üstün olma prinsipi ilə təqdim edilməlidir (Пахомова Т.А., 2016).

Maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların etibarlı olması üçün məlumatlar tərəfsiz, yəni qərəzsiz olmalıdır. Ehtiyatlılıq, aktivlərin və gəlirlərin artmamasını və qeyri-müəyyən vəziyyətlərdə öhdəliklərin və xərclərin azaldılmasını təmin etmək üçün qiymətləndirməyə ehtiyatlı bir yanaşma tətbiq etməkdir. Əksər hallarda, bu, qeyri-müəyyən şərtlərdə aktivlərin və gəlirin mümkün olan ən aşağı dəyərindən və ən yüksək borc və xərclərdən istifadə edilməli deməkdir. Maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların etibarlı olması üçün əhəmiyyəti və çəkilən xərclər nəzərə alınmaqla tam və tam olmalıdır. İstifadəçilərə maliyyə hesabatları arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirməyə və qiymətləndirməyə imkan verən məlumatlar müqayisə edilə

bilən hesab olunur. Müqayisə olunan məlumatların ən vacib xüsusiyyətlərindən biri tutarlılıqdır.

"Azercell" MMC timsalında pul vəsaitlərinin əks etdirilməsi

Bu gün ən sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri telekommunikasiyadır. Telekommunikasiya şirkətləri rəqəmsal transformasiya prosesində fəal iştirak edirlər. Bu baxımdan telekom operatorları öz işlərini bazarın tələblərinə uyğunlaşdırmaq məcburiyyətində qalırlar.

Telekommunikasiya texnologiyalarının əhəmiyyətli dərəcədə böyüməsi, yenilikçi layihələrin (sabit genişzolaqlı biznes, sabit və mobil rabitənin yaxınlaşması, bulud texnologiyaları, mobil maliyyə xidmətləri və mobil tətbiqetmələrin tətbiqi) telekommunikasiya xidmətlərinin dəyərinin hesablanmasına yeni yanaşmaların hazırlanmasını tələb edir. Yeni maliyyələşdirmə obyektləri görünür. Beləliklə, rabitə xidmətləri əldə etmək üçün yeni bir vasitə kimi mobil tətbiqetmələrin ortaya çıxması xüsusi proqram təminatının inkişafı və dolayısı ilə telekommunikasiya sənayesi üçün yeni bir hesablama obyektinin - bir IT layihəsinin meydana çıxması ilə əlaqələndirilir. Buna görə, telekommunikasiya şirkətləri üçün proqram məhsullarının yaradılması xərclərinin uçotu üçün effektiv bir metodologiya inkişaf etdirmək xüsusilə vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, telekommunikasiya sənayesində məsrəflərin uçotu və maya dəyəri qanunvericiliklə tənzimlənmir. Telekommunikasiya sektoru telekommunikasiya sənayesinin tərkib hissəsidir. Həyata keçirilmiş fəaliyyət növləri, rabitə xidmətləri və bu xidmətləri göstərmək üçün istifadə olunan telekommunikasiya şəbəkəsinin hissələri üçün rabitə operatorları tərəfindən gəlir və xərclərin ayrıca uçotunun aparılmasına dair metodiki tövsiyələr fəaliyyət növlərinə görə ayrıca mühasibat uçotunun aparılmasına dair tövsiyələri ehtiva edir, lakin telekommunikasiya şirkətlərinin fəaliyyətindəki son dəyişiklikləri nəzərə almır. Elmi ədəbiyyatda bu məsələ də kifayət qədər işıqlandırılmayıb.

Telekommunikasiya operatorları tərəfindən proqram inkişaf fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli telekommunikasiya sənayesində davam edən dəyişiklikləri nəzərə alaraq əsas, müşayiət edən, idarəedici və mürəkkəb iş

prosesləri də daxil olmaqla iş proseslərinin strukturlaşdırılması məqsədəuyğundur. Bundan əlavə, təklif olunan maliyyələşdirmə qruplarını telekommunikasiya şirkətləri tərəfindən İT layihələri yaratmaq üçün işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı yeni növ xərclərlə tamamlamaq lazımdır.

Telekom operatorlarının fəaliyyəti getdikcə daha çox yeniləşməyə başladığı və yeni xidmətlər növləri inkişaf etdirildiyi üçün, strateji idarəetmə uçotunun aparılması məqsədləri üçün məsrəflərin uçotu metodologiyasından istifadə etmə imkanlarını təhlil etmək lazımdır.

Həm də qeyd etmək lazımdır ki, telekommunikasiya avadanlıqları yüksək fiziki və köhnəlmə dərəcəsi ilə xarakterizə olunur, çünki fasiləsiz rejimdə işləyir və bazarda daha inkişaf etmiş avadanlıq növlərinin görünüşünə görə daim dəyişdirilməsini tələb edir. Yüksək rəqabət şəraitində bir şirkət göstərilən xidmətlərin yüksək keyfiyyətini təmin etməlidir, bu səbəbdən əsas fondların dəyişdirilməsi üçün vaxtında vəsait yığılması məsələsi xüsusilə aktuallaşır. Bunun üçün amortizasiya metodikasının seçilməsinə və telekommunikasiya avadanlığının istismar müddətinin müəyyənəşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Beləliklə, bu gün mövcud mühasibat metodlarını rəqəmsal transformasiya şəraitində telekommunikasiya şirkətlərinin fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaqla telekommunikasiya sənayesində xərclərin uçotu və xidmətlərin dəyərinin hesablanması üçün nəzəri və metodoloji tövsiyələrin hazırlanması aktual bir məsələdir.

Azercell Telekom MMC 1996-cı ilin yanvarında təsis edilmiş və 15 dekabr 1996-cı ildə Azərbaycanda ilk GSM operatoru kimi ticarət fəaliyyətinə başlamışdır. Fəaliyyətinin ilk illərindən şirkət telekommunikasiya bazarında lider mövqeyini qoruyub saxlayır.

Hazırda Azercell-in əhatə dairəsi Azərbaycan ərazisinin təxminən 80% -ni əhatə edir. 2008-ci ilə qədər Azercell Telekom 151 ölkədən 383 operatorla roaming müqavilələri imzaladı. Həm də 2008-ci ildə ortaq müəssisə özəlləşdirilərək bir MMC oldu.

15 May 2010-cu il tarixində Azercell Telekom şirkəti rebrendinq edərək TeliaSonera şəbəkəsinə daxil oldu.

Azercell Telekom MMC-nin Azərbaycanın mobil telekommunikasiya bazarındakı payı hazırda 45% -dir. Penetrasiya indeksi 43% -ə bərabər, Azercell Telekom MMC MDB ölkələrində mobil operatorlar arasında birinci yeri tutur. Əhatə dairəsi Azərbaycan ərazisinin təxminən 80% -ni əhatə edir.

Vergilər Nazirliyindən verilən məlumata görə, Azercell Telekom MMC ölkənin neft sektorundan sonra ikinci ən böyük vergi ödəyicisidir. Şirkətin fəaliyyəti dövründə dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar fondlara 780 milyon ABŞ dollarından çox vergi ödənilmişdir.

Aşağıda cədvəllərdə Azercell MMC-nin pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə 2019-cu il üçün hesabatı verilir.

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti zamanı mənfəət vergisindən əvvəl mənfəət 130,298 manat olmuşdur. 2018-ci il ilə müqayisədə azalma müşahidə edilir.

Cədvəl 3: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə) - Əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti

Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə)		
Əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti	2019	2018
Mənfəət vergisindən əvvəl mənfəət	130,298	135,733
Düzəlişlər:		
Əmlak, qurğu və avadanlıqların köhnəlməsi	74,185	73,365
Əmlak, qurğu və avadanlıqların dəyərsizləşməsi	11,582	-
Dəyərsizləşmə zərəri üçün kompensasiya	(13,998)	-
Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası	16,951	16,204
İstifadə hüququ olan aktivlərin köhnəlməsi	1,939	-
Ticarət debitor borclarının dəyərsizləşməsi üzrə (gəlir)/xərc	(158)	2,774
Maliyyə gəlirləri	(2,181)	(746)
Maliyyə xərcləri	870	-
Xarici valyuta mübadiləsindən xalis zərər	96	91

Mənbə: <https://www.bfb.az/az/view-file/azfinance-investment-company-31122019-final-aze.pdf>, 01.01.2021

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti zamanı mənfəət vergisindən əvvəl mənfəət 130,298 manat olmuşdur. 2018-ci il ilə müqayisədə azalma müşahidə edilir.

Növbəti cədvəldə (Cədvəl 4) dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti göstərilmişdir.

Dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti Cədvəl 4-dən göründüyü kimi 2019-cu il üçün 219,584 olmuşdur. Bu isə 2018-ci il ilə müqayisədə yenə azalmışdır. (Əlavə 1-ə bax)

Cədvəl 5: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə)

Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə)		
	2019	2018
İnvestisiya fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti		
Qısamüddətli investisiyalardan çıxarılma/ (qısamüddətli investisiyalara ödəniş)	80,628	(141,091)
Uzunmüddətli aktivlərin alınması	(156,374)	(107,234)
Alınmış faiz	1,451	746
İnvestisiya fəaliyyətində istifadə edilən xalis pul vəsaitləri	(74,295)	(247,579)
Maliyyələşdirmə fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti		
İcarə öhdəliklərinin əsas hissəsinin ödənilməsi	(1,752)	-
İcarə öhdəliklərinin faiz hissəsinin ödənilməsi	(602)	-
Qeyri-nəzarət payının alınması	-	(411)
Maliyyələşdirmə fəaliyyətində istifadə edilən xalis pul vəsaitləri	(2,354)	(411)
Pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentlərində xalis artım	134,724	(23,289)
İlin əvvəlinə pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentləri	170,211	193,591
Xarici valyuta ilə saxlanılan pul vəsaitlərinin qalığına məzənnədəki dəyişikliklərin təsiri	(96)	(91)
İlin sonuna pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentləri	304,839	170,211

Mənbə: <https://www.bfb.az/az/view-file/azfinance-investment-company-31122019-final-aze.pdf>, 01.01.2021

Pul vəsaitləri üzrə əməliyyatların uçotu

Kassa əməliyyatları deyildikdə nağd pulu və digər qiymətliyərin qəbulu, verilməsi, saxlanması və qorunması üçün əməliyyatların məcmusu nəzərdə tutulur. Kassir (Xəzinədar) - kassa əməliyyatları ilə məşğul olan maddi məsuliyyət daşıyan şəxsdir. Kassa əməliyyatları birbaşa kassir (xəzinədar) tərəfindən aparılır. Kassir (xəzinədar) olmadıqda, bu vəzifə başqa bir işçi və ya müəssisə rəhbərinin yazılı əmri əsasında yerinə yetiriləcəkdir. Kassa əməliyyatlarla əlaqəli bütün kassa sənədləri tərtib edə bilirlər:

- Kassir (xəzinədar);
- Baş mühasib və ya mühasib;
- Müəssisənin rəhbəri və ya səlahiyyətli nümayəndəsi;
- Müqavilə əsasında mühasibat xidmətləri göstərən mütəxəssis təşkilatı təmsil edən mütəxəssis;

Bütün kassa pul qəbzləri və ödənişləri təşkilat rəhbəri və ya bu sahədən məsul olan struktur bölmənin rəhbəri, baş mühasib və ya səlahiyyətli nümayəndələr, xəzinədar və kassadan pul alan və ya emitent tərəfindən imzalanır.

Hər bir müəssisədə nağd hesablaşmaların aparılması üçün kassa və kassa kitabının olması vacibdir. Müəssisə kassadakı maliyyə mənbələrinin qorunmasını, vəsaitin bankdan təşkilatın kassasına köçürülməsini və təşkilatın kassalarından banka qaytararkən qorunmasını təmin etmək məcburiyyətindədir.

Müxtəlif şəxslərdən pul alındıqda mühasib və kassir tərəfindən imzalanmış qəbz təqdim olunur. Qəbz orderindəki məcburi rekvizitlərə (nömrə, tarix və s.) əlavə olaraq pulun təyinatı da göstərilir.

Kassadan nağd ödəmə, müvafiq qanunda göstərilən nağd ödəmə tapşırığı və ya bir ödəmə planı, faktura və çıxarış nağd orderi əvəzinə xüsusi möhürlü bir müraciət ilə həyata keçirilir. Təşkilat rəhbəri tərəfindən baş mühasibin və ya onları əvəzləyəcək hüquqi şəxslərin imzaları ilə imzalanmalıdır. Bəzi hallarda nağd ödəmə tapşırığına əlavə edilmiş sənədlər, müraciət, hesab və s. müəssisə rəhbərinin səlahiyyətli imzası varsa, rəhbərin kassa ödəmə tapşırığını imzalayıb

imzalamaması vacib deyil. Kassir sənədin nömrəsini, kim tərəfindən və nə vaxt verildiyini yazmalıdır.

Müəssisə kassalarında valyuta vəsaitləri və onun hərəkəti uçotuna dair 221 sayılı Kassa hesabının ayrıca sub hesablarında hesablar planına görə yerinə yetirilir. Valyuta vəsaitlərinin mədaxil və məxarici valyuta mənfəəti satıldıqdan sonra qalıq olduğu zaman cari valyuta hesablarından, ya da satın alınmış valyutaların müvəkkil bank tərəfindən kreditləşdirildiyi xüsusi tranzit hesablarından əldə edilə bilər. Müəssisənin kassasına valyuta vəsaiti xarici-valyuta hesablarından daxil edildikdə, 221 Kassa hesabına müvafiq sub hesabda qeyd olunur (məsələn, müəssisənin xarici valyutası olaraq ABŞ dollarından istifadə olunur).

Mühasibat uçotuna əsasən ARMNK-nın 18.01.2016-ci il tarixli Q-02 Nəli Qərarının V maddəsinin 5.3 bəndinə əsasən kassaya daxil olan valyuta vəsaitləri, əməliyyat tarixində mövcud olan məzənnə qarşısında bu xarici valyutaya əsasən AR Mərkəzi Bankındakı məzənnə ilə manatla əvəzlənir. Kassada vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkətinin uçotuna dair Kassa 221 adlı aktiv hesab istifadə edilir.

Müstəqil balansə sahib olan bütün təşkilatlar, sərbəst maliyyə mənbələrini qorumaq və iqtisadi maliyyə proseslərini həyata keçirmək üçün istənilən bankda bir hesablaşma hesabı açə bilər. Ölkəmizin qaydalarına görə, formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr, idarə, təşkilat, birlik, digər iqtisadi təşkilatlar, hüquqi və ya qeyri-hüquqi şəxslər və vətəndaşlar üçün hesablar açə bilər.

Klirinq, cari və digər hesablarla əlaqəli əməliyyatlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikası Milli Bankının normativ qaydaları ilə tənzimlənir və müəyyən edilir.

Hesab açmaqda bankla müəssisə arasındakı əməkdaşlıq iki nüsxədə bağlanmış müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Hesab açmaqda bankla müəssisə arasındakı əməkdaşlıq iki nüsxədə bağlanmış müqavilə ilə rəsmiləşdirilir.

Bank, təşkilatın ödəmə hesabı vasitəsi ilə nağdsız ödəniş öhdəliklərini, müəssisəyə illik xərcləri və vəzifələrini, həmçinin işçilərin maaşlarını və cari əməliyyat xərclərini ödəmək üçün pul verir. Təşkilatın hesabına vəsaitlərin

hesablanması və silinməsi hesabın mənsub olduğu müəssisənin yazılı əmri və ya tədarükçü və podratçının təsdiqi ilə həyata keçirilir.

Hesablaşma aparən dövlət qurumları eyni və yaxud fərqli şəhərlərdə ola bilərlər. Buna əsaslanaraq hesablaşmaları iki yerə bölürlər:

1. Şəhərdaxili(eyni şəhərdə olan) hesablaşmalar;
2. Fərqli şəhərləri əhatə edən hesablaşmalar;

Şəhərdaxili hesablaşmalarda hesablaşmaları aparən müəssisə və banklar eyni şəhər daxilində olur. Belə hesablaşmalar planlı hesablaşmalar adlanır. Adındanda göründüyü kimi fərqli şəhərlərdə olan hesablaşmalar fərqli şəhərləri, dövlətləri, bölgələri əhatə edə bilər.

Mühasibat uçotu zamanı milli və beynəlxalq valyutarı digər müəssisələrə köçürmək məqsədilə və digər rabitə şöbələrinə köçürülmə təyinatı alan , lakin təyinatı üzrə köçürülmə prosesi həyata keçirilməyən maliyyə vəsaitləri 222 №-li «Yolda olan köçürmələr» adı altında hesabda əks edilir.

Hər bir əməliyyat növü üçün yeni subhesablar və analitik hesablar istifadə olunur. Hal-hazırda, pul köçürmələri digər müəssisələr (fiziki şəxslər) ilə qarşılıqlı müqavilələrdə dəqiqlik və səmərəliliyi təmin etmək üçün iş fəaliyyətində geniş istifadə olunur.

Qafqaznet MMC-də pul axınlarının uçotu məsələləri

Qafqaz Net MMC-nin 2015-ci ildə əsası qoyulmuşdur. Bu gün müəssisə texnoloji xidmətlər təklif edən müxtəlif şirkətlər ilə əməkdaşlıq edir. Qafqaznet şirkətinin mövcud fəaliyyət istiqamətləri informasiya texnologiyaları üzrə həllər, proqramlaşdırma, kommunikasiya (fiber-optik kabelləşmə, daxili şəbəkə, telefoniya, wifi zonaları, kabel tv və iptv, domofon), yüksək cərəyan üzrə elektrik işləri və avtomatlaşdırması, təhlükəsizlik xidmətləri (müşahidə kamera sistemləri, giriş-çığışlara nəzarət sistemləri – turniket, şlaqbaum, bollard və s.), internet servis xidmətləri, coğrafi informasiya sistemlərinin (Nəqliyyatın İzlənməsi Sisteminin, GPS) tətbiqi kimi sahələri özündə cəmləşdirir. Qafqaznet şirkəti Gilan Holding MMC, Agro-Azərinvest MMC, AzsigortaASC, AFB Bank ASC, Baki Construction Company, Az Texnika LTD MMC, Qabala Konserv Zavodu MMC,

Komtec LTD MMC, Mingacevir Tekstil MMC, Nohurgöl Hotel MMC, Qafqaz-Qabala MMC Qafqaz Riverside, Qafqaz-Qəbələ MMC Karvansaray Hotel, Respublika Stend atıcılığı idman kompleksi və s. kimi müəssisələrə xidmət edir.

Əməliyyatların uçotu:

Hal-hazırda müəssisədə əməliyyatların uçotu zamanı 1C Müəssisə ERP proqramından istifadə edilir.

223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları Manat hesabı (AFB bank)

223.2 №-li Bank hesablaşma hesabları Dollar hesabı

223.3 №-li Bank hesablaşma hesabları Avro hesabı

222.1 №-li Yolda olan pul köçürmələri

Ehtiyatların satışı:

DT 211.3 №-li Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları

KT 545.3 №-li Digər qısamüddətli öhdəliklər (ƏDV)

DT 211.1 №-li Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları

KT 601.1 №-li Satış

DT 701.1 №-li Satışın maya dəyəri (Satılmış malların maya dəyəri silinir)

KT 205.1 №-li Mallar

GPS xidmətinin göstərilməsi üzrə satış əməliyyatı:

DT 211.3 №-li Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları

KT 545.3 №-li Digər qısamüddətli öhdəliklər (ƏDV)

DT 211.1 №-li Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları

KT 601.1 №-li Satış

Ehtiyatların mədaxili:(DELTA MMC-dən Yellow Catridge avadanlığı alışı)

DT 205.1 №-li Mallar

KT 531.1 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

DT 241.1 №-li Əvəzləşdirilən ƏDV

KT 531.3 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

Xidmət alışı: GPS avadanlığı:

DT 205.1 №-li Mallar

KT 531.2 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları

GPS avadanlığı üçün DATA nömrə alışı:

DT 205.1 №-li Mallar

KT 531.2 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları

Manat hesabından dollar hesabına köçürmə əməliyyatı

DT 222.1 №-li Yolda olan pul köçürmələri

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

DT 223.2 №-li Bank hesablaşma hesabları dollar hesabı üzrə

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

Kommisiya haqqı və kurs fərqi üzrə ödəniş

DT 731.1 №-li Sair əməliyyat xərcləri

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

Əməkhaqqı üzrə ödənişin uçotu

DT 721.1 №-li İnzibati xərclər

KT 533.1 №-li Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar

DT 533.1 №-li Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar

KT 522.1 №-li Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər(DSMF)

DT 533.1 №-li Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar

KT 522.1 №-li Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər

DT 721.1 №-li İnzibati xərclər

KT 522.1 №-li Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər (22% pensiya fonduna)

DT 533.1 №-li Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan borclar

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

Xaricdən avadanlıq alışı (Shandong Wanshou optoelectronic server)

DT 205.1 №-li Mallar

KT 531.2 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları

DT 205.1 №-li Mallar

KT 538.1 №-li Digər qısamüddətli kreditör borcları (Gömrük rüsumu,daşınma haqqı, ƏDV)

DT 241.1 №-li Əvəzləşdirilən ƏDV

KT 538.1 №-li Digər qısamüddətli kreditor borcları

Avadanlığın ödənişi dollar hesabı üzərindən

DT 531.2 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

KT 223.2 №-li Bank hesablaşma hesabları dollar hesabı üzrə

Debitorlardan pul vəsaitinin bank hesabına daxil olması

DT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

KT 211.3 №-li Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları

ƏDV borcunun bank hesablaşma hesabından ödənilməsi

DT 521.1 №-li Vergi öhdəlikləri

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

ƏDV borcunun depozit hesabından ödənilməsi

DT 521.1 №-li Vergi öhdəlikləri

KT 223.4 №-li ƏDV üzrə Depozit hesabı

Kreditor borcu üzrə ƏDV-nin ödənilməsi və əvəzləşdirilməsi

DT 531.1 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

KT 223.4 №-li ƏDV üzrə Depozit hesabı

DT 241.1 №-li Əvəzləşdirilən ƏDV

KT 521.1 №-li Vergi öhdəlikləri

2.2. Rəqəmsal ödənişlər şəraitində pul vəsaitlərinin uçotunun aparılmasının qiymətləndirilməsi

Ödəniş ekosistemində aparılan sistemli islahatlar maliyyə bazarlarının və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsir göstərir, həmçinin təsərrüfat subyektləri arasında ödənişlərin təhlükəsiz və səmərəli icrasını təmin edir. Bank sistemində rəqəmsal çevrilmələrin dərinləşdirilməsi, yenilikçi ödəniş həllərinin istifadəsinin artırılması, elektron ödəmələri gündəlik həyatımızın ayrılmaz hissəsi halına gətirməklə yanaşı bütövlükdə bank sisteminin rəqabət qabiliyyətini artırır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarına əsasən, 2016-cı ildə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, o cümlədən maliyyə xidmətləri, telekommunikasiya

və informasiya texnologiyaları da daxil olmaqla beynəlxalq qabaqcıl təcrübələrin inkişafı və tətbiqinə yönəlmiş bir neçə strateji yol xəritəsi (SYX) qəbul edildi. Bu strateji sənədlər əsasında, ödəmə ekosisteminin inkişafına və bank sistemində rəqəmsal çevrilmənin sürətləndirilməsinə yönələn kompleks tədbirlər uğurla həyata keçirilir.

Prezidentin 6 dekabr 2016-cı il tarixində təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasında Maliyyə Xidmətlərinin İnkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi prioritet fəaliyyətləri müəyyənləşdirir. Bunlar ölkədəki maliyyə inklüzivinin gücləndirilməsinə, bank sistemində rəqəmsal transformasiyanın sürətləndirilməsi üçün tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə və maliyyə bazarı iştirakçılarının peşəkar bilik və bacarıqlarının artırılmasına kömək edəcəkdir.

Bu SYX tətbiqi çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası “Ödəniş xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında” qanun layihəsi hazırladı. Sənədin məqsədi maliyyə xidmətlərinə çıxışı daha da genişləndirmək və bank olmayan ödəmə xidmətləri təminatçıları və ödəniş sistemi operatorları üzərində təsirli bir tənzimləmə və nəzarət sistemi yaratmaqdır. Qanun layihəsi ödəniş xidmətləri növlərinin təsnifatını, bu xidmətləri göstərənlərin hüquq və vəzifələrini, ödəmə qurumlarının, elektron pul təşkilatlarının və ödəmə sistemi operatorlarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsinin iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir. Bundan əlavə, qanun layihəsi bu təşkilatlar üzərində dövlət tənzimləməsinin və nəzarətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirəcəkdir. Tərtibatçıların fikrincə, qanun layihəsi mikromaliyyə təşkilatlarının ödəniş sistemlərinə inteqrasiyasına, ödəmə ekosisteminə rəqabət mühitinin gücləndirilməsinə, banklar və fintech arasında əməkdaşlıq üçün yeni sahələrin müəyyənləşdirilməsinə, o cümlədən ödəniş xidmətləri sahəsində yenilikçi ödəniş həllərinin tətbiqinin sürətləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

Beynəlxalq təcrübə əsasında hazırlanmış bu qanun layihəsi, ödəmə xidmətlərindən istifadənin səmərəliliyini və təhlükəsizliyini artıracaq, ödəmə sistemlərinin əsas prinsiplərini təşkil edəcək, pərakəndə ödəmələrin daha səmərəli

işlənməsi formasını və ödəniş xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarını tənzimləyən hüquqi bazanı yaradacaqdır.

Ödəniş ekosistemindəki müxtəlif göstəricilərin təhlili 2019-cu ilin əvvəlindən etibarən elektron ödənişlərin həcmnin artırılması, ödəniş kartları bazarının sabit inkişafı və ölkədə elektron bank xidmətləri istifadəsi sahəsində müsbət nəticələrin əldə olunduğunu qeyd etməyə imkan verir.

2019-cu ilin ilk üç rübü ərzində Real-Vaxt Rejimində Hesablaşma Sistemi (AZIPS) ümumi həcmi 101,5 milyard ABŞ dolları olan 628 min ödəmə tapşırığını icra etdi. Hesabat dövründə Kiçik Ödənişlər üçün Hesablaşma və Klirinq Sistemi (BCSS) 10.9 milyard dollar məbləğində 39.8 milyon ödəmə əməliyyatı həyata keçirmişdir. 2017-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə AZIPS-də ödəniş əməliyyatlarının həcmi 39% (28,4 milyard dollar), BCSS-də isə 36,5% (2,9 milyard dollar) artmışdır.

Ödəniş sistemlərində həyata keçirilən əməliyyatların ümumi həcmnin nağdsız ödənişlər sahəsində əsas göstəricilərdən biri olan ölkənin ÜDM-ə nisbəti 2019-cu ilin ilk səkkiz ayında 2,9 olmuşdur.

Öz növbəsində, "Azərbaycan Respublikasında Telekommunikasiya və İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi" rəqəmsal ödənişlərin tətbiqini genişləndirərək sahibkarlıq subyektlərinin məhsuldarlığı və səmərəliliyinin artırılmasını nəzərdə tutur. Bu SYX-nin tətbiqi çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı" hazırlamışdır. Ölkənin ödəmə sektorunda islahatları davam etdirmək üçün Prezidentin 26 sentyabr 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə bu dövlət proqramı qəbul edildi.

Bu təşəbbüsün strateji məqsədi vətəndaşlar, sahibkarlıq subyektləri və dövlət qurumları arasında nağdsız ödənişlərin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, dövriyyədəki nağd pulun minimuma endirilməsi və nəticədə bank sektorunun maliyyə resurs bazasının möhkəmləndirilməsidir. Dövlət proqramının əsas istiqamətləri rəqəmsal ödənişlər üçün institusional mühitin yaxşılaşdırılması, bank

sektorunun canlandırılması üçün təsirli tədbirlər yaradılması, sağlam rəqəmsal ekosistemin yaradılması, əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması və rəqəmsal xidmətlərdən istifadənin genişləndirilməsidir. Həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq təsərrüfat subyektlərinin maliyyə intizamı yaxşılaşdırılacaq, korporativ sektorda fəaliyyətin şəffaflığı, o cümlədən vergi ödənişlərindən yayınma cəhdlərinin qarşısının alınması sahəsində kölgə iqtisadiyyatının həcmi artacaq minimuma endirilməli və dövriyyədəki nağd pulun məhdudlaşdırılması sahəsində müsbət nəticələr əldə ediləcək və nəticədə nağd pul istehsalı, saxlanması və daşınması xərcləri azalacaq.

Bu təşəbbüsü həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bank "Ani ödəmələr sistemi" yaratmağa başladı. Belə ki, ölkədəki mövcud bankomatlar, POS terminallar və özünə xidmət terminalları şəbəkəsi ilə yanaşı, təsərrüfat subyektlərinin kassa aparatlarının da bu ödəmə sisteminin infrastrukturuna inteqrasiyası planlaşdırılır. İdeyaya görə, "Ani ödəniş sistemi" elektron bank xidmətləri, İnternet və mobil cihazlar, NFC-ödəmə texnologiyası, QR-kod vasitəsilə ödənişlər və "Request to Pay" tipli əməliyyatlar vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatları da dəstəkləyəcək.

2019-cu ilin üçüncü rübünün sonunda 27 bank və milli poçt operatoru internet bankçılığı, 23 bank isə mobil bank xidmətləri təklif edir. 1 oktyabr 2019-cu il tarixinə cari hesablardakı ödəmə əməliyyatlarının ümumi həcmi 64% -i (40.3 milyard dollar) kağız daşıyıcılar, 36% -i (22.9 milyard dollar) elektron daşıyıcılar əsasında həyata keçirilmişdir. Keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə elektron bank əməliyyatlarının ümumi həcmi 58% (8,4 milyard dollar), 2017-ci illə müqayisədə 5,3 dəfə (18,6 milyard dollar) artmışdır.

2019-cu ilin hesabat dövrü üçün daxili bazarda elektron ticarət yolu ilə həyata keçirilmiş əməliyyatların ümumi həcmi 1,3 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da 2018-ci ildəki əməliyyatların həcmindən 2 dəfə (635 milyon ABŞ dolları) çox və 5,4 dəfə (1, 1 milyard dollar) 2017-ci ilin göstəricisi.

Artıq ölkənin rezidenti və ya qeyri-rezidenti olan hüquqi və fiziki şəxslər banka fiziki olaraq gəlmədən bank hesabları açaraq müxtəlif ödəmə əməliyyatlarını həyata keçirə bilirlər.

Distant identifikasiya şərtləri sərtləşdikcə beynəlxalq ən yaxşı təcrübəyə əsaslanan yeni prosedurlar bank hesabı üzrə icazə verilən əməliyyat həcminin artırılmasına imkan verir. Bank hesablarını distant açmaq üçün müvafiq məlumat mənbələrindəki identifikasiya, video şəkillər və gücləndirilmiş elektron imzanın istifadəsi kimi metodlardan istifadə olunur.

Qlobal olaraq elektron ödənişlər sahəsində həyata keçirilməli olan islahatlardan biri vahid rəqəmsal identifikasiya sisteminin yaradılmasıdır. Fəaliyyətindən asılı olaraq, belə bir sistem maliyyə sektorunun müxtəlif sahələrində xidmət göstərən müştərilərin məlumatları əsasında formalaşır. Mərkəzi Bank, blokçeyn texnologiyasına əsaslanan "Rəqəmsal İdentifikasiya Sistemi" inkişaf etdirmək üçün addımlar atır. Hazırda bir tender keçirilib və müvafiq işçi qrupu yaradılıb. "Rəqəmsal İdentifikasiya Sistemi" nin yaradılması bank sistemində rəqəmsal inteqrasiyanı sürətləndirəcək və bank hesablarının uzaqdan açılması üçün yeni texnologiyaların tətbiqinə imkan yaradacaq.

Telekommunikasiya şirkəti olan Qafqaznet MMC müasir rəqəmsal ödənişlər şəraitində 3 onlayn ödəmə şirkəti ilə əməkdaşlıq edir. Bunlar Goldenpay, Paysis və Komtec LTD şirkətləridir.

KOMTEC LTD, Goldenpay və Paysis haqqında qısa məlumat və rəqəmsal ödənişlər şəraitində uçot əməliyyatları:

2008-ci ildə yaradılmış Komtec Ltd şirkəti (MilliÖN ticarət nişanı) ölkə ərazisində elektron ödəniş xidmətləri bazarında liderlərdən biridir. Hazırda MilliÖN şəbəkəsinə 150-dən artıq müəssisə və 500-dən artıq xidmət növü daxildir. MilliÖN ödəmə terminallarının sayı 2500-dən artıqdır və Azərbaycanın bir çox regionlarında, pərakəndə alış, veriş və biznes strukturlarında, həmçinin banklarda, dövlət orqanları və şöbələrində, piyada keçidlərində, metro stansiyalarında, supermarketlərdə, hava limanlarında, avtobus dayanacaqlarında yerləşir.

Ölkə ərazisində onlayn ödəmələr bazarının ən böyük şirkəti hesab edilən GoldenPay ASC 2007-ci ilin iyul ayında təsis edilmişdir. Müəssisə tərəfindən sistemdə aparılan texniki işlərin başa çatdırılması və "Visa"/ "MasterCard" kimi beynəlxalq ödəniş sistemləri tərəfindən tələb olunan onlayn sertifikatları aldıqdan

sonra 2008-ci ilin dekabr ayında xidmət göstərməyə başlamışdır. GoldenPay ASC xidmət göstərməyə başladığı dövrdən bu günə kimi yüzlərlə xidmətin mövcud olduğu GoldenPay vasitəsilə milyonlarla AZN-lik onlayn ödənişlər həyata keçirilmişdir. Həmçinin GoldenPay ölkə ərazisində ödəmələrlə bağlı əməliyyatları daha asan və əlçatan etmək üçün Hesab.az onlayn ödəmə portalını yaratmışdır.

PaySis şirkəti EPUL.AZ onlayn ödəniş platformasının fəaliyyətinin icrasını təşkil edən şirkətdir. EPUL layihəsi müxtəlif cihazlar və rabitə əlaqələri vasitəsi ilə ödənişlərin olunmasına imkan verən elektron ödəniş sistemidir. İstənilən internet istifadəçisi EPUL sistemində qeydiyyatdan keçdikdən sonra sürətli onlayn ödənişlər etmək imkanına malik olur.

Onlayn köçürmə əməliyyatları müştərinin bank hesabı, mobil tətbiqlər və ya mövcud ödəniş terminalları ilə həyata keçirilir. Bu əməliyyata uyğun olaraq PaySis, KOMTEC LTD və GoldenPay şirkətləri tərəfindən Qafqaznet MMC ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən komissiya haqqı tutulur.

DT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

KT 217.1 №-li Digər qısamüddətli debitor borcları

DT 721.1 №-li İnzibati xərclər

KT 531.1 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

DT 531.1 №-li Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları

KT 223.1 №-li Bank hesablaşma hesabları

Azərbaycanda Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Rabitə evi (Azərpoçt MMC) öz mühasibatlıq əməliyyatlarını Colvir Banking Sistemi vasitəsilə həyata keçirir.

Colvir Software Solutions şirkəti bankların, poçt şöələrinin, müəssisələrin və hökumət maliyyə təşkilatlarının maliyyə və biznes fəaliyyətlərinin avtomatlaşdırılması məqsədi ilə 2000-ci ildə Böyük Britaniyada təsis edilmişdir. Şirkət fəaliyyət göstədiyi dövr ərzində müxtəlif ölkələrdə informasiya texnologiyaları sahəsində 400-dən çox layihə həyata keçirmişdir və aparıcı təchizatçılardan biri olmuşdur. Hazırda şirkət Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya,

Rusiya, MDB, Afrika, İngiltərə və Yaxın Şərqdə fəaliyyət istiqaməti üzrə inkişaf etməkdə davam edir.

Colvir Software Solutions şirkətinin xidmətinin istifadəçilərinə fərqli ölkələrin mərkəzi və kommersiya bankları, poçt operatorları və hökumət maliyyə təşkilatları daxildir. Şirkət Qazaxıstanda böyük uğurlar əldə etmişdir qazanmışdır. Bunun nəticəsi olaraq ölkədəki mövcud aktivlərin çəkisinə əsasən top onluğa daxil olan bankların VII-si Colvir sisteminə qoşulmuşdur. Bunda başqa, Türkmənistanda 80%-dan artıq banklarda Colvir mexanizmi fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə isə Colvir şirkətinin istifadəçiləri “Ziraat Bank Azərbaycan” ACS və “Azərpoçt” MMC. Hal-hazırda, şirkət, ölkə bazarını təhlil edərək, bank sektorunda, eləcə də, qeyri-maliyyə təşkilatlarında yeni potensial müştərilərlə təmaslar qurur və mövcud əlaqələri inkişaf etdirir.

Colvir Banking System vasitəsilə əməliyyatların həyata keçirilməsi.

Maliyyə xidmətləri(Gəlir bölməsi)

Kommunal ödənişlərin qəbulu və burdan gələn gəlir (Azərpoçt ilə bağlanmış baş müqaviləyə əsasən təyin olunmuş müəyyən məbləğ),hesab üzərindən köçürmələr,bank xidmətləri,BOKT-lara kassa xidməti göstərilməsi (Molbulak, KredAgro)və s.

PÖN-lərin Mərkəzi Poçtdan Qazax filialına mədaxil edilməsi(ödəniş tapşırığı əsasında)

DT 201- Anbar (100Azn)

KT 212.311-Təsərrüfatdaxili hesablaşmalar (100Azn)

Göndərilən markanın nominalı Colvir Banking Sistem vasitəsilə kassalararası mübadilə edilərək Mərkəzi Xəzinə Şöbəsinin Colvir kassasına xəzinədar və baş mühasib tərəfindən göndərilir(Anbardan çıxarış qaimə əsasında həyata keçirilir).

Anbardan silinməsinin müxabirləşməsi

DT 701 Xərc hesabı (PÖN xərci) 100 AZN

KT 201 Anbar hesabı 100AZN

Satışı həyata keçirilən zaman aparılan müxabirləşmə

Nümunə olaraq, həmin 100 Azn dəyərində olan PÖN-lər Mərkəzi xəstəxanaya satışının həyata keçirilməsi əməliyyatının müxabirləşməsi:

DT 543 –Qeyri-kassa debitor hesabı -100AZN

KT 601 –PÖN satışı gəliri 100 AZN

Bu əməliyyata uyğun olaraq Mərkəzi Xəstəxana Kapital Bankda olan öz hesabından 100 Azn dəyərində məbləği Azərpoçt Qazax filialına ödəyir.

Hər bir poçt şöbəsinə kassa limiti təyin edilmişdir.Gündəlik olaraq poçt ödənişləri Colvir Banking Sistem, APUS, E-gov.az , Zolotoy Korona və s. sistemlər vasitəsilə qəbul edilir və əgər edilməli olan ödəniş varsa əhaliyə ödənilir.Qalan məbləğ təyin olunan limitdən çoxdursa Poçt şöbələri tərəfindən filialın baş xəzinəsinə hər gün inkassasiya olunur.

Kommunal yığım əməliyyatları ilə bağlı nümunə

Azərişiqqla (Rabitə evi)Azərpoçt(Rabitə evi) arasında olan baş müqaviləyə əsasən Azərişiqq yığımlarının cəminin 1.9%-i Azərpoçt MMC-nin əsas fəaliyyət gəliri hesab edilir.

Məsələn Azərişiqqdan əldə edilən 1886 manat gəliri tanımaq.

$1886/1.18=1598.31\text{Azn}$

$1598.31 \times 18\% = 287.69\text{Azn}$

DT 211 Azərişiqq 1589.31 Azn

KT 611 Azərişiqqdan gəlir 1589.31 Azn

DT 211 Azərişiqq hesabı 287.69 Azn

KT 521.2 ƏDV hesabı 287.69 Azn

Poçt şöbələrinin dövryyəsi gündəlik olaraq F130 gündəliklərində mədaxil və məxaric olaraq əks olunur.Həmin məbləğin yekunu növbəti ayın 1-də həmin filialın baş mühasibinə hesabat verilir.Baş mühasib isə tabeliyində olan poçt şöbələrinin aylıq mədaxil və məxaric hesabatlarını APUS ,COLVİR E-gov.az və s. sistemlərlə yoxlayıb, düzgünlüyünə əmin olduqdan sonra J-Z adlanan dövryyə cədvəllərini tərtib edir.Həmin cədvəllərdə filialın aylıq dövryyəsi bütün xidmət növləri üzrə əks olunur.Eyni zamanda poçt şöbələrinin ayın birinə kassa qalığı baş mühasib tərəfindən təyin olunur. Poçt şöbələrinin kassa qalıqları yerləşdiyi

ərazinin əhali sayına və təsərrüfat obyektlərinin sayına görə təyin edilir. Baş xəzinəyə daxil olan pullar əgər limiti keçərsə həmin filialın müvafiq bank hebləşmə hesabına şöbədəki xəzinə rəisi tərəfindən mədaxil və məxaric orderi ilə filialın rəisi və baş mühasib tərəfindən bankdakı hesabına mədaxil olunur. Həmin məbləğdə filialın INNER hesabına köçürülür. Köçürülən məbləğdə baş mühasib tərəfindən təyinatı üzrə yönləndirilir.

2.3. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tələblərinə uyğun olaraq pul axınları barədə məlumatların maliyyə hesabatlarında açıqlanması

Xarici investorların ölkənin daxili bazarında iqtisadi mövqelərinin gücləndirilməsi və bunun nəticəsində milli sahibkarların iqtisadi əlaqələrinin formalaşması və inkişafı ilə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına dinamik inteqrasiyası nəticəsində ilk növbədə Avropa Birliyinə üzv ölkələrin şirkətləri və firmaları, əsas payı iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin investorları olan xarici istifadəçilər üçün başa düşülən maliyyə hesabatlarının formalaşdırılması üçün vahid qaydaların hazırlanması zərurəti yarandı (Дружилловская Т.Ю. 2019).

Əslində, bu, yeni bir milli mühasibat konsepsiyasının hazırlanmasının aktuallığına və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına (BMHS) uyğun olaraq islahatların aparılmasına ehtiyac yaratdı.

BMHS-yə uyğun olaraq tərtib edilmiş maliyyə hesabatlarının təhlilinin məqsədi məlumat istifadəçiləri tərəfindən optimal idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün şirkətin maliyyə vəziyyətinin və maliyyə nəticələrinin əsas xüsusiyyətlərini əldə etməkdir.

BMHS-yə uyğun olaraq hazırlanmış maliyyə hesabatlarının təhlilinə aşağıdakılar daxildir:

- ◆ kapital və öhdəliklərin maliyyə mənbələrinin tərkibinin, dinamikasının hərtərəfli öyrənilməsi, strukturunun optimallığının qiymətləndirilməsi;
- ◆ təşkilat əmlakının tərkibinin, strukturunun və dinamikasının öyrənilməsi, aktivlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi;

- ◆ maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- ◆ likvidlik və ödəmə qabiliyyətinin təhlili;
- ◆ pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- ◆ potensial iflas təhlükəsi dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi;
- ◆ işgüzar fəaliyyət göstəricilərinin səviyyəsi və dinamikasının qiymətləndirilməsi;
- ◆ gəlir, xərc və mənfəətin təhlili;
- ◆ gəlirlilik səviyyəsinin və dinamikasının təhlili;
- ◆ dividend siyasətinin və xalis mənfəətin istifadəsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi;
- ◆ kapitalın cəlb edilməsi (yerləşdirilməsi) üçün investisiya siyasətinin əsaslandırılması;
- ◆ amillərin iş nəticələrinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi və kəmiyyət qiymətləndirilməsi;
- ◆ biznesin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş optimal idarəetmə qərarları üçün variantların hazırlanması.

İqtisadi subyektin maliyyə hesabatlarının təhlili, göstəricilərin formalaşmasında yatan prinsiplərin təhlili ilə başlayır. Mühasibat uçotu standartları və MHBS-dakı müəyyən (bəzən əhəmiyyətli) fərqlər təhlil zamanı metodoloji yanaşmaların düzəldilməsinə ehtiyac yaradır. Milli və beynəlxalq mühasibat standartları arasındakı fərqləri anlamaq maliyyə hesabatlarının təhlilinin vacib hissəsidir. Beynəlxalq standartlara uyğun tərtib olunmuş hesabatları təhlil edərkən yalnız tələblər baxımından fərqlərini deyil, eyni zamanda bu fərqlərin səbəblərini də nəzərə almaq lazımdır. Fərqlər əsasən müəyyən növ aktivlər, kapital, öhdəliklər, gəlirlər, xərclər, pul vəsaitlərinin hərəkəti və kapitalın, habelə bəzi ticarət əməliyyatlarının qiymətləndirilməsində, tanınmasında, hesabatında əks olunmasında özünü göstərir (Сысоева О.Н., 2019).

Beynəlxalq maliyyə hesabatlarının təhlili prosesində, şirkətin öyrənilmiş maliyyə və iqtisadi proseslərinin mahiyyətinə deyil, formasına çox diqqət etmək lazımdır. BMHS-yə uyğun olaraq hazırlanan maliyyə hesabatları, bir qayda olaraq,

auditor tərəfindən təsdiqlənir, lakin buna baxmayaraq təhlil subyektlərinin məzmununa aşağıdakı səbəblərdən tənqidi yanaşılmalıdır:

- ◆ şirkətin iqtisadi fəaliyyətini obyektiv əks etdirmək olan maliyyə hesabatlarının məqsədi təhlilin məqsədi ilə üst-üstə düşmür, çünki öyrənilən maliyyə nəticələrinin səbəblərini və onların dinamikasını müəyyənləşdirməyə yönəlib;

- ◆ fərdi istifadəçilər üçün maliyyə hesabatlarının təhlilinin məqsədləri əksər istifadəçilərin informasiya ehtiyaclarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər;

- ◆ Maliyyə hesabatlarında mümkün səhvlər və ya məlumatların səhv açıqlanması riskini azaltmağa yönəlmiş etibarlılığa dair MHBS tələbi, maliyyə təhlilinin nəticələrinin etibarlılığı tələbi ilə üst-üstə düşmür, çünki təhlilin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. tələb olunan ödəmə qabiliyyəti, gəlirlilik, işgüzar fəaliyyət və maliyyə sabitliyi şirkətləri;

- ◆ maliyyə hesabatlarında məlumatların standartlaşdırılması şirkətin fəaliyyətinin sənaye xüsusiyyətlərini əks etdirməyə imkan vermir, maliyyə hesabatlarının təhlili prosesində isə tam şəkildə təqdim edilməlidir.

Hesabat vermə, hesabat dövrü üçün təşkilatın iqtisadi fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən göstəricilər sistemidir. Hesabat, mühasibat, statistik və əməliyyat mühasibat məlumatlarına əsasən tərtib olunan cədvəlləri əhatə edir. Mühasibat işinin son mərhələsidir.

İllik mühasibat hesabatları ilə maraqlanan bütün şəxslər iki əsas qrupa bölünə bilər: xarici məlumat istifadəçiləri və daxili istifadəçilər. Məlumat istifadəçisinin qrupa aidiyyəti illik maliyyə hesabatlarının məlumatlarından istifadə məqsədlərini müəyyənləşdirir.

İllik maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların xarici istifadəçiləri tənzimləyici və mühasibat dövlət qurumları, illik maliyyə hesabatlarını təqdim edən şirkətlə işgüzar əlaqələri olan sahibkarlar və şəxslərdir. Həm də illik maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların xarici istifadəçiləri arasında şirkətin sabitliyi barədə təsəvvürə sahib olmağın son dərəcə vacib olduğu kredit təşkilatının strukturları da var.

İllik maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların daxili istifadəçiləri hüquqi şəxsin rəhbərliyi, səhmdarları və investorlarıdır. Hamısı bir hüquqi şəxsin maliyyə sabitliyi ilə son dərəcə maraqlanır və illik maliyyə hesabatlarındakı məlumatlar ya öz etibarlarını gücləndirməyə, ya da şirkətin sabitliyini artırmağa yönəlmiş təcili tədbirlər görməyə imkan verir.

Əmlakın inventarizasiyası olduğu yerdə və maddi məsuliyyət daşıyan şəxsdə aparılır.

İnventarlaşdırma aparmaq üçün təşkilatda aşağıdakılardan ibarət daimi bir inventar komissiyası yaradılır:

1. komissiyanın sədri - təşkilatın rəhbəri və ya onun müavini;
2. komissiya üzvləri - baş mühasib, struktur bölmələrinin rəhbərləri, ictimaiyyət nümayəndələri.

Mülkiyyətin tərkibini və əmələ gəlməsinin mənbələrini xarakterizə edən, eyni zamanda müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ölçülməsi ilə birbaşa əlaqəli olan əsas elementlər onun aktivləri, öhdəlikləri və kapitalıdır (öhdəliklər). Təşkilatın işinin səmərəliliyini xarakterizə edən elementlər mənfəət və zərərləri əhatə edir və mənfəətin ölçülməsi ilə birbaşa əlaqəli elementlər gəlir və xərclərdir. Hesabatlar hazırlanarkən bu elementlər yerləşdirilir ki, nəticədə hesabat məlumatları iqtisadi qərarlar qəbul edərkən istifadəçilər üçün uyğun olsun. Bu baxımdan bütün elementlər müvafiq maliyyə hesabatları formalarında əks olunur.

İllik maliyyə hesabatlarının tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

1. balans hesabatı;
2. mənfəət və zərər hesabatı;
3. kapitalın mövcudluğu və hərəkəti barədə məlumatları əks etdirən kapitaldakı dəyişikliklər barədə hesabat və onu təşkil edən elementlər: təşkilatın nizamnamə (birləşdirilmiş) kapitalı; əlavə kapital; ehtiyat kapital; bölüşdürülməmiş mənfəət;
4. vəsaitlərin mövcudluğunu, alınmasını və xərclənməsini xarakterizə edən göstəriciləri özündə əks etdirən nağd pul hərəkəti hesabatı;

5. mövcud məlumatların və balansın təfərrüatlı göstəricilərini verən və ya keyfiyyət cəhətini (debitor və kreditor borclarının hərəkəti və amortizasiya olunan əmlakın və maliyyə investisiyalarının bölüşdürülməsi və digər göstəricilər) göstərən göstəriciləri təqdim edən balansa əlavə;

6. təşkilatın mühasibat siyasətini, əsas fəaliyyət göstəricilərini və hesabat ilindəki maliyyə nəticələrini təsir edən amilləri və hesabat dövründə təşkilatın maliyyə vəziyyətinin daha dolğun və obyektiv mənzərəsini əldə etmək üçün faydalı olan məlumatları əks etdirən izahlı qeyd (Əliyev M.F., 2013: s.56).

Maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün məlumatların hazırlanması prosesi, hazırlıq işinin bir neçə mərhələsini əhatə edir, icrasının ardıcılığı əvvəllər təşkilatda hazırlanmış və ifaçılara çatdırılan zəruri məlumatların təqdimat cədvəli ilə müəyyən edilir. Maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün məlumatların formalaşdırılması üçün hazırlıq işinin əsas mərhələləri bunlardır:

1. təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat reyestrlərində əks olunmasının tamlığının və düzgünlüyünün yoxlanılması;

2. Mühasibat uçotunda əks olunan aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsinin dəqiqləşdirilməsi;

3. təşkilat fəaliyyətinin maliyyə nəticəsinin müəyyənləşdirilməsi və əks olunması;

4. hesabat tarixindən sonrakı hadisələrin nəticələri və iqtisadi fəaliyyətin şərti faktları barədə məlumatların qiymətləndirilməsi;

5. seqmentlər və ləğv edilmiş fəaliyyət növləri ilə bağlı şəxslər haqqında məlumatların formalaşdırılması;

6. hesabat formalarının doldurulması və maliyyə hesabatları üçün izahlı qeydin hazırlanması;

7. təşkilatlarla maliyyə hesabatlarının konsolidasiyası barədə məlumatların formalaşdırılması;

8. maliyyə hesabatlarının həqiqiliyinin təsdiqlənməsi və müvafiq ünvanlara (maraqlı istifadəçilərə) təqdim edilməsi üçün icrası.

Maliyyə hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı bütün işlərin son mərhələsi maliyyə hesabatlarının maraqlı istifadəçilərə təqdim edilməsi və dərc olunması prosedurudur. Vurğulanmalıdır ki, maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün hazırlıq işlərinin göstərilən mərhələləri tam deyil. Mövcud mühasibat qaydalarına riayət etmək və hesabat məlumatlarının keyfiyyətini artırmaq zərurəti əsasında təşkilat tərəfindən əlavə və ya dəyişdirilə bilər.

Balanslaşdırma diqqətli və vicdanlı bir yanaşma tələb edən bir müddətdir. Balansın bütün norma və prinsiplərinə uyğunluq, müəssisənin iqtisadi, istehsal və maliyyə vəziyyəti haqqında etibarlı məlumat əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Balans göstəricisi sistemi kapitalın qorunub saxlanılması və artırılması prinsipinə uyğun olaraq formalaşır. Balansın üç əsas komponentinin fərqləndirilməsinə əsaslanır: kapital, aktiv və öhdəliklər.

Balans proseduru aşağıdakı addımları əhatə edir:

- ilkin illik inventarizasiyanın aparılması,
- dövriyyə və rəqəllərinin və ya Baş kitabçanın tərtib edilməsi,
- balans göstəricilərinin formalaşmasının xüsusiyyətlərinin təhlili,
- balans maddələrinin birbaşa tərtib edilməsi.

İnventarlaşdırma mühasibat məlumatlarının və şirkət hesabatlarının düzgünlüyünü təmin etməyə imkan verir.

Balansın tərtib edilməsi proseduru təsdiqedicilə sənədlərlə təsdiqlənmiş hesablamanın əsas götürülməsini nəzərdə tutur. Mühasibat mühasibat jurnal-sifariş formasından istifadə edilərək aparıldıqda, balans Baş Kitabdan alınan məlumatlar əsasında formalaşır. Bu halda fərdi hesablamanın debeti üzrə dövriyyələr həm sifariş jurnallarından, həm də dövriyyə siyahılarından baş kitabda toplanır. Hər hansı bir hesabın krediti üzrə dövriyyələr yalnız sifariş jurnallarından yazılır.

Həmçinin, balansın tərtib edilməsi proseduru göstərir ki, ticarət əməliyyatları həyata keçirildiyi və sənədləşdirildiyi müddətdə sifariş jurnallarında qeyd olunur. Əslində sifariş jurnallarındakı sistemə bir giriş də xronoloji bir girişdir. Baş kitab və sifariş jurnalları bir-birini tamamlayır.

Balans maddələri Baş Kitabda qeydə alınmış hesab qalığına əsasən doldurulur. Balansın tərtib edilməsi prosedurunda deyilir ki, analitik mühasibat məlumatlarından istifadə edərək bir sıra məqalələr tərtib olunmalıdır. Bütün məqalələr iki dövr üçün hazırlanır - hesabat ilinin əvvəlində və sonunda. Bu halda, balans hesabatının tərtib edilməsi qaydası elədir ki, cari ilin əvvəlindəki məlumatlar mütləq son hesabat ilinin sonundakı məlumatlara uyğun olmalıdır.

Balans hesabatı, balans əmrinin göstərdiyi kimi sol tərəfi aktiv, sağ tərəfi isə borcu təmsil etdiyi iki tərəfli bir cədvəldir. Aktiv və passiv bərabərliyi mütləq balansda əldə edilir.

2.4. Pul axınlarının hərəkəti üzrə əməliyyatların uçotunun və hesabatda əks etdirilməsinin təhlili

Pul vəsaitlərinin hərəkəti və uçotu haqqında hesabat müəyyən bir dövr ərzində pul vəsaitlərinin hərəkətini, yəni pul vəsaitlərinin mədaxil və məxarixini özündə əks etdirir. Pul vəsaitlərinin mənfəət və zərər haqqında hesabatdan fərqi ondadır ki, bu hesabatlarda hesablaşma metodu ilə icra olunur pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlarda isə kassa metodundan istifadə olunur.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın təhlilini edərkən şəxs üçün ona görə önəmlidir ki, bu hesabatlarda müəssisənin qısamüddətli və uzunmüddətli borclarını ödəmə qabiliyyətinin olub-olmadığını əks etdirir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatlarda pul axınları müəssisənin əsasən üç fəaliyyəti əsasında yaranır: əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri.

Müəssisənin balansı hesabat tarixində şirkətin aktivlərini, kapitalını və öhdəliklərini əks etdirən pul vəziyyətini xarakterizə edir. Balansın forması sənaye və mülkiyyət formasına görə fərqlənir.

Balans aktiv vəsaitlərin tərkibini, yerləşdirilməsini və istifadəsini əks etdirir, müəssisənin (kapitalının) öhdəliklərin təhsil mənbələrini və bu fondların (kapitalın) məqsədini əks etdirir, yəni dövlət, səhmdarlar, banklar, təchizatçılar və digərləri qarşısında öhdəliklərdir. Balansda aktiv və öhdəliklərə bölünməklə yanaşı,

müxtəlif növ fondların maliyyə məzmununa, istehsaldakı əhəmiyyətinə uyğun bölmələr, qruplar və məqalələr mövcuddur. Bu fərq şirkətin şəxsi, xarici fondlarının istiqaməti və həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün vacib olan maliyyə mənbələrindəki fərqə əsaslanır.

Hər bir kapital növünə və ya mənbəyə balans maddəsi deyilir.

Oxşar maliyyə vəziyyətinə görə balans maddələri bölmələr – qruplara, hissələrə birləşdirilir. Xüsusi varlıq növləri müvafiq mənbələr tərəfindən qarşılır.

Şaquli (struktur) analiz - yekun pul dəyərlərinin quruluşunun müəyyənləşdirilməsi (ayrı-ayrı maddələr üzrə məbləğlər balansdakı valyutanın faiz nisbətində götürülür) və bunlardan hər hansı birinin ümumi iqtisadi effektiv prosesə təsirini müəyyənləşdirmək fəaliyyət. Bu, maliyyə potensialı və firmaların fəaliyyətinin nəticələri ilə təsərrüfatlararası müqayisə aparmağa imkan verir, həmçinin pul hesabatlarının mütləq göstəricilərini təhrif edən inflyasiya proseslərinin mənfi təsirini düzəldir.

(Dinamik) analiz zamanı dinamik olaraq fərdi pul göstəricilərinin öyrənilməsinə əsaslanır. Bu mərhələdə balansın hansı hissələrində və maddələrində dəyişiklik olduğu müəyyən edilir. Pul nisbətlərinin təhlili öz aralarında pul fəaliyyətinin müxtəlif mütləq göstəricilərinin nisbətlərinin hesablamalarına əsaslanır.

Üfüqi analiz prosesində müəyyən bir dövr üçün müxtəlif balans maddələrinin dəyərindəki mütləq və nisbi dəyişiklik müəyyən edilir.

Şaquli analizin mahiyyəti müxtəlif maddələrin balans cəmindəki payının müəyyənləşdirilməsindən, yəni müəyyən bir tarix üçün bir aktivin və öhdəliyin qurulmasından ibarətdir.

Trend təhlili balans maddələrinin dəyərinin müqayisəsinə əsaslanır.

Pul nisbətlərinin təhlili prosesində onların dəyəri əsas dəyərlərlə müqayisə edilir, eyni zamanda hesabat dövrü və bitişik hesabat dövrü üçün hərəkətləri öyrənilir. İstifadə olunan əsas miqdar şəklində:

nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və ya ekspert sorğusu nəticəsində əldə edilmiş, şirkətin pul vəziyyətinin sabitliyi baxımından optimal və ya kritik dəyəri xarakterizə edən nisbi göstəricilərin dəyərləri;

müəyyən bir firmanın göstəricilərinin dəyərini bir müddət seriyası ərzində ortalama,

keçmiş əlverişli maliyyə vəziyyəti ilə əlaqəli dövrlər;

ən uğurlu hesabat məlumatlarına görə hesablanan göstəricilərin dəyəri rəqib göstəricisinin sənaye orta dəyəri (Abbasov İ. 2017: s.365).

Pul vəziyyətinin təhlilində maliyyə nisbətlərinə əlavə olaraq əsas rol xalis aktiv (real kapital), öz dövriyyə aktivləri, öz səhmlərinin miqdarı kimi maliyyə hesabatları əsasında hesablanan mütləq göstərici oynayır. dövriyyə aktivləri. Bu göstəricilər kritikdir, çünki pul vəziyyətinin keyfiyyətini təyin etməyə imkan verən bir meyar formalaşdırmaq üçün istifadə olunur.

Balans analizi texniki analiz kimi də müəyyən edilə bilər. Bu analizin məqsədi balans maddələrinin nisbətini və onların təhlil olunan firma daxilində və xaricində inkişaf edən ümumi iqtisadi vəziyyətlər kontekstində dəyişməsinə öyrənməkdir.

Maliyyə hesabatlarına görə şirkətin əlverişsiz maliyyə vəziyyətinin əlamətini təyin etmək mümkündür. Balans və mənfəət və zərər haqqında hesabatın səlahiyyətli mətni və itkilər əlverişsiz pul vəziyyətinin elementlərini aşkar edir. Bu elementlərdən bəzilərinin adını çəkək:

- Hesabat ili örtülü zərərin artması və əvvəlki illər üçün zərərlərin olması
- Debitor borclarının debitor borclarından xeyli çox olması;
- Vaxtı keçmiş (12 aydan çox) debetdə artım və etimadnamə
- Müflis borcluların borclarının itirilməsi üçün silinmə məbləğinin artırılması;
- Əvvəlki dövrə nisbətən mənfəətin azalması və ya balansda bölüşdürülməmiş mənfəətin qalığının olmaması. Bu o deməkdir ki, şirkətin gələcək dövrdə iqtisadi inkişaf fondunu formalaşdırmaq üçün öz fondları yoxdur;
- Gələnlər daxilində xərclənmiş müəssisənin cari hesabına və kassasına

maliyyə mənbələrinin artıqlığı;

- Müəssisənin xalis aktivlərində azalma
- Əsas vəsaitlərin yüksək dərəcədə köhnəlməsi (% 70-dən çox), bunların

əksəriyyətinin aşağıdakı kimi istifadənin mümkünsüzlüyünü göstərir.

Kompleks qiymətləndirmənin aşağıdakı mərhələlərini ayırmaq olar:

1. Hazırlıq mərhələsi: problemin dəqiq açıqlanması, analiz metodlarının seçimi, məlumatların toplanması və etibarlılığının qiymətləndirilməsi, maliyyə hesabatlarının standart formalarının analitik cədvəllər şəklində tərcüməsi.

2. Maliyyə hesabatlarının iqtisadi oxunuşu: təxmin edilən göstəricilər toplusunun formalaşdırılması və hesablanması, alınan nəticələrin təhlili və təfsiri, şirkətin maliyyə vəziyyətinin ayrılmaz qiymətləndirilməsi.

3. Analitik hesabatın hazırlanması, nəticələrin və tövsiyələrin formalaşdırılması.

Tədqiqatın bu hissəsində birbaşa metoddan istifadə edərək pul axınlarının hərəkəti üzrə əməliyyatların uçotunun və hesabatda əks etdirilməsinin analizini aparacağıq.

Müəssisənin vəziyyəti xüsusi nisbətlərdən istifadə etməklə müəyyən edilə bilər. Bu əmsallardan biri kimi likvidlik əmsalları vasitəsi ilə şirkətin maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsini praktiki hesablandırmaları ilə əsaslandırırıq.

Likvidlik aşağıdakı şəkildə hesablanı bilər:

Ani likvidlik əmsalı = yüksək likvidli aktivlərin orta dəyəri (A1) / yüksək likvidli öhdəliklərin orta dəyəri $\leq 30\%$

Bank öhdəliyini yerinə yetirə bilmirsə və ya bankda gecikmə varsa, dərhal likvidlik nisbəti pozulmuş sayılır.

Orta likvidlik əmsalı = $A1 + A2 / B1 + B2$

Onun normativ nəticəsi % 50-dən çox olmayan göstərici hesab olunur.

Balans likvidliyinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ümumi balans likvidlik nisbətindən istifadə edilməsi tövsiyə olunur. O, müəssisənin bütün likvid aktivlərinin cəminin bütün ödəmə öhdəliklərinin (qısamüddətli, uzunmüddətli, orta müddətli) cəminə nisbətini göstərir, bu şərtlə ki, müxtəlif likvid aktiv qrupları və

ödəmə öhdəlikləri göstərilənlərə daxil olsun. Balans likvidliyinin ümumi göstəricisi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$\text{Ümumi likvidlik əmsalı} = (A1 + 0,5 \cdot A2 + 0,3 \cdot A3) / (B1 + 0,5 \cdot B2 + 0,3 \cdot B3)$$

Bu, bankdakı maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri likvidlik baxımından qiymətləndirir. Bu əmsalın dəyəri 120% -dən çox olmalıdır.

Cədvəl 6: Aktiv və passivin təsnifləşdirilməsi

Aktivlər			Passivlər		
Qrupun adı	İşarə	Tərkibi	Qrupun adı	İşarə	Tərkibi
Daha likvid aktivlər	A1	Pul vəsaitləri, qısamüddətli maliyyə qoyuluşları	Daha vacib öhdəliklər	P1	Kreditor borcu, təsisçilərə olan borclar, digər qısamüddətli öhdəliklər
Tez reallaşan aktivlər	A2	Debitor borcu, digər dövriyyə aktivləri	Qısamüddətli kredit və borclar	P2	Qısamüddətli bank kredit və borclar
Ləng reallaşan aktivlər	A3	Ehtiyatlar, əldə edilmiş qiymətlilərə görə ƏDV, uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları	Uzunmüddətli kredit və borclar	P3	Uzunmüddətli bank kredit və borclar
Aktivlərin cəmi	∑A	A1+A2+A3	Passivlərin cəmi	∑P	P1+P2+P3

Mənbə: Ковалев В.В., 2016. Финансы организаций (предприятий): с..431

Cədvəl 7: “Azercell” MMC-nin maliyyə hesabatları əsasında aktiv və passivlərin təhlili

Aktiv	2019-ci il Manat	2018-cu il manat	Passiv	2019-ci il manat	2018-cu il manat
Daha likvid aktivlər	304,839	170,211	Daha vacib öhdəliklər	87,368	65,131
Tez reallaşan aktivlər	625,426	571,015	Qısamüddətli kredit və borclar	120,067	91,454
Ləng reallaşan aktivlər	537,415	460,868	Uzunmüddətli kredit və borclar	6,829	5,662
Aktivlərin cəmi	1,162,841	1,031,883	Passivlərin cəmi	126,896	97,116

Mənbə: <https://www.bfb.az/az/view-file/azfinance-investment-company-31122019-final-aze.pdf>, 01.01.2021 . “Azercell” MMC-nin maliyyə hesabatları məlumatları üzrə müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Cədvəldən aldığımız nəticələr aşağıdakılardır :

Daha likvid aktivlər > Daha vacib öhdəliklər

Tez reallaşan aktivlər > Qısamüddətli kredit və borclar

Ləng reallaşan aktivlər > Uzunmüddətli kredit və borclar

Cari və ani likvidlik əmsalları:

Cari likvidlik əmsalı = Cari aktivlər / Qısa müddətli öhdəliklər

Ani likvidlik əmsalı = (Cari aktivlər) - (mal-material ehtiyatları) / Qısa müddətli öhdəliklər

Cari likvidlik əmsalı=625,426/120,067=5,21 (2019-cu il üzrə)

Cari likvidlik əmsalı=571,015/91,454 =6,24 (2018-ci il üzrə)

Ani likvidlik əmsalı=304,839 /120,067 =2,53 (2019-cu il üzrə)

Ani likvidlik əmsalı=170,211/91,454=1,86 (2018-ci il üzrə)

Cədvəl 8: Analizin nəticəsi

Əmsallar	2019	2018
Cari likvidlik əmsalı	5,21	6,24
Ani likvidlik əmsalı	2,53	1,86

Mənbə: Müəllif hesabalamaları əsasında tərtib olunub.

Beləliklə, təhlilin əsas üstünlükləri bunlardır:

- müəssisənin əmlak vəziyyətinin qiymətləndirilməsi,
- ayrı-ayrı aktiv qruplarının likvidliyinin təhlili,
- aktivlərin yaranma mənbələrinin tərkibinin və strukturunun öyrənilməsi,
- cari aktivlərin tədarükünün xarakteristikası
- , fərdi aktiv və öhdəlik qruplarının əlaqəsi,
- pul qazanma qabiliyyətinin təhlili, saxlama və kapital artımının qiymətləndirilməsi.

Nəticə etibarlı ilə müasir tendensiyalar müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsindən istifadə edilməsini təklif edir ki, bu da pul vəsaitlərinin uçotunun gücləndirilməsində özünü göstərir.

FƏSİL III. TELEKOMMUNİKASIYA ŞİRKƏTLƏRİNDƏ PUL AXINLARININ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Pul axınlarının uçotu metodikasının təkmilləşdirilməsi

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın təhlili üç əsas kateqoriyaya (əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri) aid olan mənbələrin və istifadənin ümumi təhlilini, habelə hər bir kateqoriyada pul vəsaitlərinin hərəkətinin əsas amillərinin qiymətləndirilməsini əhatə etməlidir.

Bu proses aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

- ✓ Əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri kateqoriyasında pul vəsaitlərinin hərəkətinin əsas mənbələri və istifadəsi müəyyənləşdirilir.
- ✓ Əməliyyat pul axınının əsas determinantları təhlil edilir.
- ✓ Investisiya pul axınının əsas təyinediciləri təhlil edilir.
- ✓ Maliyyə pul axınının əsas determinantları təhlil edilir.

Əsas vəsait mənbələri şirkətə xasdır və inkişaf mərhələsindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Sözünü demiş şirkət üçün əməliyyat fəaliyyətinin pul axınının əsas mənbəyi olması təbii və arzuolunandır. Uzunmüddətli perspektivdə şirkət ilk növbədə əməliyyat fəaliyyətindən pul qazanmalıdır.

Əməliyyat pul axını davamlı olaraq mənfi olursa, şirkət öz fəaliyyətini maliyyələşdirmək üçün borc almalı və ya səhm çıxarmalı olacaq. Lakin son nəticədə əməliyyat fəaliyyətləri bu öhdəliklərin ödənilməsini əhatə etməlidir, əks halda kapital təminatçıları artıq kapital verməyəcəklər.

Əməliyyat fəaliyyətindən əldə edilən pul vəsaitləri investisiya və ya maliyyələşdirmə fəaliyyətlərində istifadə edilə bilər.

- Əgər şirkətin biznes böyüməsi və ya digər investisiya imkanları üçün yaxşı imkanları varsa, o zaman fondları investisiya fəaliyyətinə yönəltməsi məsləhətdir.

- Əgər şirkətin gəlirli investisiyalar etmək imkanı yoxdursa, bu vəsaiti fəaliyyətini maliyyələşdirən kapital təminatçılarına qaytarmalıdır.

Yeni və ya böyüyən bir şirkət üçün şirkətin işini inkişaf etdirmək üçün ehtiyatlar və debitor borcları (yeni müştərilərə borclar) kimi aktivlərə sərmayə yatırdığı üçün əməliyyat pul axını bir müddət mənfi ola bilər (Сафронова Г.П., 2016).

Bu vəziyyət uzunmüddətli perspektivdə qeyri-sabit vəziyyətə gətirib çıxarır və müəyyən bir zamanda şirkətin kapital təminatçıları üçün kapital qaytara bilməsi üçün ilk növbədə əməliyyat fəaliyyətindən pul gəlməyə başlamalıdır.

Nəhayət, əməliyyat pul axınlarının kapital xərclərini ödəmək üçün yetərli olması arzu edilir (başqa sözlə, şirkət sərbəst pul axınına sahib olmalıdır).

Ümumiyyətlə, bu mərhələdə aşağıdakı məsələlərə baxılmalıdır:

- pul axınlarından istifadənin əsas mənbələri və məqsədləri hansılardır?

-Əməliyyat pul axını müsbətdirmi və kapital xərclərini ödəmək üçün yetərlidirmi?

Əməliyyat fəaliyyətlərini nəzərdən keçirərkən, maliyyə analitiki əməliyyat pul axınının ən vacib determinantlarını araşdırmalıdır.

Əməliyyat fəaliyyətlərinin bir hissəsi olaraq şirkətlər (məsələn, inventar almaq və işçilər və təchizatçılarla hesablaşmalar) xərcləyir və pul alır (məsələn, müştərilərdən ödənişlər).

Dolayı pul axını metodundan istifadə edərək, debitor borcları, mal ehtiyatları, borclar və s.-də artım və azalma şirkətin əməliyyat fəaliyyətindən necə pul istifadə etdiyini və nə üçün qazandığını müəyyən etmək üçün təhlil edilə bilər. Dolayı pul vəsaitlərinin hərəkəti formatı, əməliyyat pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə xalis gəliri müqayisə edir (Сафронова Г.П., 2016).

Sözünü demiş şirkət üçün xalis gəlirə ümumiyyətlə nağdsız xərclər (amortizasiya) daxildir, bu səbəbdən əməliyyat pul axınının xalis gəliri üstələməsi gözlənilir və arzu edilir.

Bu vəziyyətdə xalis gəlir və əməliyyat pul axını arasındakı nisbət də mənfəətin keyfiyyətinin bir göstəricisidir.

Şirkət böyük gəlir səviyyəsinə sahibdir, lakin zəif əməliyyat pul axını varsa, bu keyfiyyətsiz qazancın əlaməti ola bilər.

Şirkət mühasibat xalis gəliri artırmaq üçün aqressiv mühasibat siyasəti və tətbiqetmələri tətbiq edə bilər, lakin bu zaman öz biznesi üçün daha çox pul axını yaratmır.

Qazanclardakı və pul vəsaitlərindəki dəyişkənliyi də araşdırmalı və bu dəyişkənliyin şirkətin risklərinə və qiymətləndirmə məqsədi ilə gələcək pul vəsaitlərinin hərəkətini proqnozlaşdırma qabiliyyətinə təsirini nəzərə alınmalıdır.

Pul axınının investisiya hissəsində hər maddəni qiymətləndirmək lazımdır. Hər bir maddə ya mənbəyi, ya da istifadəni (xərc) təmsil edir. Bu, pulun haradan gəldiyini və nəyə xərclədiyini anlamağa imkan verir (Махонина Е.А. 2015).

Bu hissənin təhlili aşağıdakıları göstərir:

- ✓ gələcək əsas fondlara nə qədər pul qoyulduğunu;
- ✓ şirkətləri əldə etmək üçün nə qədər pul xərclədiyini; və
- ✓ səhmlər və istiqrazlar kimi likvid investisiyalara nə qədər pul ayrıldığını.

Həm də bu növ aktivlərin satışından nə qədər pul gəldiyini göstərir.

Şirkət böyük bir kapital qoyuluşu edirsə, bu investisiyaları bağlamaq üçün pulun haradan gəldiyini düşünməlidir (məsələn, artıq əməliyyat pul vəsaitlərinin hərəkətindən və ya maliyyə fəaliyyətindən).

Aktivlər satılırsa, səbəbini müəyyənləşdirmək və sərəncamın müəssisəyə təsirini qiymətləndirmək vacibdir.

Maliyyələşdirmə bölməsində şirkətin kapital yığdığını və ya onu geri qaytardığını və kapital mənbələrinin təbiətinin nə olduğunu anlamaq üçün hər bir maddəni araşdırmaq lazımdır.

Şirkət hər il borc alırsa, geri qaytarmağın hansı dövrlərdə tələb oluna biləcəyini düşünməlidir.

Bu bölmədə dividend ödənişləri və səhmlərin geri alışı kapitalın sahiblərinə qaytarılması üçün alternativ vasitə kimi təqdim olunur. Kapitalın niyə cəlb olunduğunu və ya geri qaytarıldığını qiymətləndirmək vacibdir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın qiymətləndirilməsi, üç əsas kateqoriya kontekstində vəsaitlərin mənbələri və istifadəsi istiqamətlərinin ümumi qiymətləndirilməsini və hər bir kateqoriya daxilində əsas pul amillərinin qiymətləndirilməsini əhatə etməlidir. Vacibdir:

1. Əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri kontekstində pul axınlarının əsas mənbələrinin və istifadə sahələrinin hesablanması.
2. Əməliyyat pul axınının əsas müəyyənedicilərinin qiymətləndirilməsi.
3. İnvestisiya pul axınının əsas təyinedicilərinin qiymətləndirilməsi.
4. Maliyyə pul axınının əsas determinantlarının qiymətləndirilməsi.

Şirkət üçün əsas maliyyə mənbələri böyüməsinin mərhələsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Sözüünü demiş şirkət üçün əməliyyat fəaliyyətləri arzu olunan pul mənbəyidir. Uzunmüddətli perspektivdə şirkət əməliyyat fəaliyyətindən pul qazanmalıdır. Əməliyyat pul axınları mənfəət olsa, şirkət açıq maliyyələşdirmək üçün borc almalı və ya səhmlər buraxmalı (maliyyə fəaliyyətinin bir hissəsi kimi) olacaq (Журавлева Т.А., 2018).

Sonda kapital təminatçıları qarşısında borc şirkətlərin əsas əməliyyatlarından ödənilməlidir, əks halda kapital vermək iqtidarında olmayacaqlar. Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitləri ya investisiya, həm də maliyyə fəaliyyətində istifadə edilə bilər. Əgər şirkətin yaxşı biznes inkişaf imkanları və ya digər investisiya imkanları varsa, mövcud vəsaitlərdən investisiya fəaliyyətləri üçün istifadə edilməsi məsləhətdir. Əgər şirkətin potensial mənfəət gətirən investisiya imkanı yoxdursa, o zaman vəsaitlər maliyyə fəaliyyətinin bir hissəsi kimi kapital təminatçılarına qaytarılmalıdır (Пахомова Т.А., 2016).

Mənfəət və zərər hesabatının şaquli-üfüqi analizində hər bir gəlir, xərc və mənfəət gəlirin faizinə bölünür. Balans hesabatı təhlil edilərkən onun hər bir elementi aktivlərin ümumi məbləğinə bölünür. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı üçün iki alternativ yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmaya görə, pul vəsaitlərinin daxil olması və ya xaric olmasının hər bir elementi, müvafiq olaraq, ümumi daxilolma və ya çıxma məbləğinə bölünməlidir. İkinci yanaşma, hər bir maddəni gəlir payı olaraq göstərməkdir. Üfüqi-şaquli analiz üçün məlumatların

göstərilməsi formatı, pul axınlarında tendensiyaları görməyi asanlaşdırır. Bu metod analitik üçün gələcək pul axınlarını proqnozlaşdırarkən də faydalıdır, çünki hesabatdakı ayrı-ayrı maddələr (məsələn, amortizasiya, əsas kapital xərcləri, kredit borcu) gəlir faizi ilə ifadə olunur. Beləliklə, analitik şirkətin gəlirlərini proqnozlaşdırdıqdan sonra bu sahələrdə planlaşdırılan pul vəsaitlərinin həcmi təyin edə biləcəkdir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı, şirkətin hesabat dövrü ərzində pul vəsaitləri daxilolmaları və ödənişləri barədə mühüm məlumatların yanında şirkətin əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri barədə məlumat verir. Gəlir hesabatı bir şirkətin müvəffəqiyyət ölçüsünü əks etdirsə də, pul və pul axını bir şirkətin uzunmüddətli uğuru üçün də vacibdir. Vəsait mənbələri və istifadəsi barədə məlumat borc verənlərə, investora və digər pul vəsaitləri hərəkəti hesabatlarının istifadəçilərinə şirkətin likvidliyini, ödəmə qabiliyyətini və maliyyə rahatlığını qiymətləndirməyə kömək edir.

Audit həm nağd, həm də nağdsız olaraq fondlarla aparılan əməliyyatların yoxlanılmasıdır. Audit nağd, bank və valyuta əməliyyatlarının yoxlanılmasını əhatə edir. Bir təşkilatdakı fondların auditinin əsas məqsədi, Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq, təşkilatın fondlarının cəlb edilməsi ilə həyata keçirilən əməliyyatların etibarlılığını müəyyən etməkdir. Audit zamanı auditor, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının tənzimləyici sənədlərindən də istifadə edir və rəhbərliyə müraciət edir.

Yoxlama nəticələri müəssisədəki rəhbərliyin mühasibat uçotunun təşkilinə və təşkilatdakı vəsaitlərin məqsədyönlü istifadəsinin təmin olunmasına münasibətini müəyyənləşdirir. Auditor yoxlama prosedurlarını planlaşdırarkən, diqqətin artırılması tələb olunan obyektləri özü üçün müəyyənləşdirir. Həmçinin, auditor yoxlamanın aparılacağı mərhələlərin ardıcılığını müəyyənləşdirir, müəyyən məlumatlar alacağı xüsusi mənbələri seçir, audit risklərini aydınlaşdırır. Hərəkətləri asanlaşdırmaq üçün auditor, xüsusi bir audit proqramı hazırlayır.

Düzgün tərtib olunmuş proqram auditora vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə əməliyyatın müxtəlif hissələrini ardıcıl öyrənməyə kömək edir. Bundan əlavə, təkrarlamaların və ya səhvlərin qarşısını almağa kömək edir, eyni zamanda hər şeyi lazımlı və düzgün sənədləşdirən sübutların toplanmasına kömək edir.

Yuxarıda göstərilənlərdən nəticə çıxara bilərik ki, nağd pul, ən likvid aktiv olaraq, yüksək keyfiyyətli mühasibat və nağd pulla əməliyyatlar apararkən çox ətraflı nəzarət tələb edir. Hər hansı bir müəssisənin rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının nağd mühasibat uçotu sahəsində qanunvericiliyinə uyğunluğunu izləməlidir. Bu vəziyyətdə təşkilat fəaliyyətini mənfəətli və səmərəli şəkildə həyata keçirəcəkdir.

3.2. Telekommunikasiya şirkətlərində pul axınlarının uçotunun səmərəliyinin yüksəldilməsində maliyyə planlaşdırılmasından istifadənin əsas perspektivliyi

Telekommunikasiya şirkətinin maliyyə planlaşdırmasının əsas struktur elementləri bunlardır: pul vəsaitlərinin axınının uçotunun planlaşdırılması və pul vəsaitlərinin istifadəsinin planlaşdırılması.

Şirkətin iş aparması çoxsaylı maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Buna görə də pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsi effektiv maliyyə menecmentinin ən vacib vəzifələrindən biridir. Müəssisənin ödəmə qabiliyyətini və bütün öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün nağd pul axınlarını rəşional paylaya və idarə edə bilmək lazımdır.

Müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetmə prinsipləri:

- etibarlılıq
- səmərəlilik
- balans
- likvidlik

Etibarlılıq prinsipi pul axınının tam idarə edilməsi və uçot metodlarının standartlaşdırılması üçün yüksək keyfiyyətli bir məlumat bazası tələb edir.

Səmərəlilik prinsipi hazırda pulsuz maliyyə qoyuluşu ilə həyata keçirilməlidir. Müəssisə vaxtaşırı böyük miqdarda pul qalığında görünürsə, o zaman onlar aktiv olaraq təsirsiz qalırlar, çünki şirkətin fəaliyyət göstərdiyi müddətdə istifadə etmədən gəlir əldə etmirlər.

Balans prinsipi balans məbləğlərdə, növlərdə, müddətlərdə və digər parametrlərdə götürür. Pul axını idarəetməsinin əsas məqsədi, pulun daxilolmaları və xərcləri arasında bir tarazlıq saxlayaraq təşkilatın maliyyə sabitliyini və artığını təmin etməkdir.

Likvidlik prinsipi müvəqqəti pul çatışmazlığı olduğu nağd boşluqların idarə edilməsidir. Bu zaman mənfə pul axını müsbət ilə sinxronlaşdırılır.

Xəzinə yuxarıdakı prinsipləri tətbiq etməlidir. Onun köməyi ilə nağd pul hərəkəti idarəetməsinin vəzifələri:

- pul dövriyyəsinin böyüməsi;
- müxtəlif fəaliyyət növləri səbəbindən maliyyə axınlarının idarə olunması: əməliyyat prosesləri, maliyyə prosedurları və investisiyalar;
- nağd boşluqların sayının və həcmnin azaldılması;
- pul resurslarından daha səmərəli istifadə.

Təsnifləşdirmənin və pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsinin əhəmiyyəti Bütçə və xəzinənin müəyyənləşdirilməsi pul vəsaitlərinin hərəkəti təsnifatı olmadan mümkün deyildir. Sonuncunun müəssisədəki mövcud mühasibat sisteminə uyğunlaşdırılması lazımdır.

- gəlir və xərclərin planlaşdırılması;
- planlaşdırma maddələri əsasında maliyyə hərəkətlərinin uçotu və nəzarəti;
- pulun hərəkəti və müxtəlif metodlarla faktiki və planlaşdırılmış göstəricilərin sapmalarının təhlili.

Pul axınlarının uçotunun planlaşdırılması üçün hesablama və analitik metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, baza kimi götürülmüş maliyyə göstəricisinin əldə edilmiş dəyərinin və onun planlaşdırma dövründəki dəyişmə indekslərinin təhlilinə əsaslanaraq bu göstəricinin planlaşdırılmış dəyəri hesablanır.

Hesablama və analitik metod texniki və iqtisadi standartların olmadığı hallarda geniş istifadə olunur və göstəricilər arasındakı əlaqə dolayısı ilə, onların dinamikası və əlaqələrinin təhlili əsasında qurula bilər. Maliyyə göstəricilərinin planlaşdırılmış dəyərinin hesablanması aşağıdakı formada ifadə edilə bilər:

$$F. n. PL = F. n. ch. * I \quad (1)$$

Burada;

$F. n. PL$ - maliyyə göstəricisinin planlaşdırılmış dəyəri,

$F. n. ch.$ - maliyyə göstəricisinin hesabat dəyəri,

I - maliyyə göstəricisindəki dəyişiklik indeksi.

Qərarların planlaşdırılması üçün optimallaşdırma metodu. Planlaşdırma qərarlarının optimallaşdırılması metodunun mahiyyəti, ən optimal versiyanı seçmək və planlaşdırılmış hesablamalar aparılması üçün bir neçə variantın irəli sürülməsidir. Belə bir vəziyyətdə müxtəlif seçim meyarları tətbiq edilə bilər:

- xərclərin minimum səviyyəyə endirilməsi;
- mənfəətin maksimum səviyyədə azaldılması;
- nəticənin ən böyük səmərəliliyi ilə minimum kapital qoyuluşu;
- minimum əməliyyat xərcləri;
- kapital dövriyyəsi üçün minimum vaxt, yəni vəsait dövriyyəsinin sürətləndirilməsi;
- qoyulmuş kapitalın müəyyən maddi vəsait (pul) qarşılığında başına maksimum gəlir və mənfəəti;
- maliyyə mənbələrinin maksimum təhlükəsizliyi, yəni minimum maliyyə itkiləri (maliyyə və ya valyuta riski) kimi meyarlar qeyd oluna bilər.

Maliyyə göstəricilərini planlaşdırmada balans metodu, balans nisbətləri quraraq plan dövrünün əvvəlində və sonundakı qalıqlar nəzərə alınaraq planlı gəlir və vəsait istifadəsini əlaqələndirməkdir. Mənfəət bölgüsünü planlaşdırarkən, yığım və istehlak fondlarını formalaşdırarkən balans metodundan istifadə edilməsi daha məqsədə uyğundur.

Balans hesablamaları metodu maliyyə mənbələrinə gələcək ehtiyacı müəyyənləşdirmək gələcəkdə müəyyən bir tarixdə əsas balans maddələri üçün

vəsaitlərin və xərclərin proqnozuna əsaslanır. Balans metodundan istifadə etməklə maliyyə təhlili, planın fərdi göstəricilərini, məsələn, şirkətin maliyyəyə olan ehtiyaclarını onların yaranma mənbələri ilə qarşılıqlı əlaqələndirə bilərik.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti metodu maliyyə planlarının tərtibində universal olan bir metoddur və zəruri maliyyə mənbələrinin həcmi və vaxtını proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Pul vəsaitlərinin hərəkəti proqnozu nəzəriyyəsi müəyyən bir maliyyə dövrü üçün gözlənilən pul vəsaitlərinin daxilolmasına eləcə də xərclərin və onların büdcəsinə əsaslanır. Bu metod balans hesabatı metodundan daha geniş məlumat verə bilər.

İqtisadi və riyazi modelləşdirmə metodları planlaşdırılmış göstərici ilə onu müəyyən edən amillər arasında kəmiyyət baxımından müəyyən edilmiş bir əlaqə qurmağa imkan verir.

Maliyyə göstəricilərinin planlaşdırılmasında iqtisadi və riyazi modelləşdirmənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, maliyyə göstəriciləri ilə onları müəyyən edən amillər arasındakı əlaqənin kəmiyyət göstəricisini tapmağa imkan verir. Qeyd olunan bu əlaqə iqtisadi və riyazi model vasitəsilə ifadə olunur. İqtisadi-riyazi model iqtisadi prosesin dəqiq riyazi təsviridir. Yəni burada riyazi simvol və üsullardan (tənliklər, bərabərsizliklər, cədvəllər, qrafiklər və s.) istifadə olunaraq müəyyən bir iqtisadi hadisədəki dəyişikliklərin quruluşunu və qanunauyğunluqlarını xarakterizə edən amillərin təsviri nəzərdə tutulur. Model yalnız əsas (müəyyənləşdirilən) amilləri əhatə edir. Model funksional və ya korrelyasiya əlaqəsinə görə qurula bilər. Funksional əlaqə formanın tənliyi ilə ifadə olunur:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_i), (2)$$

burada

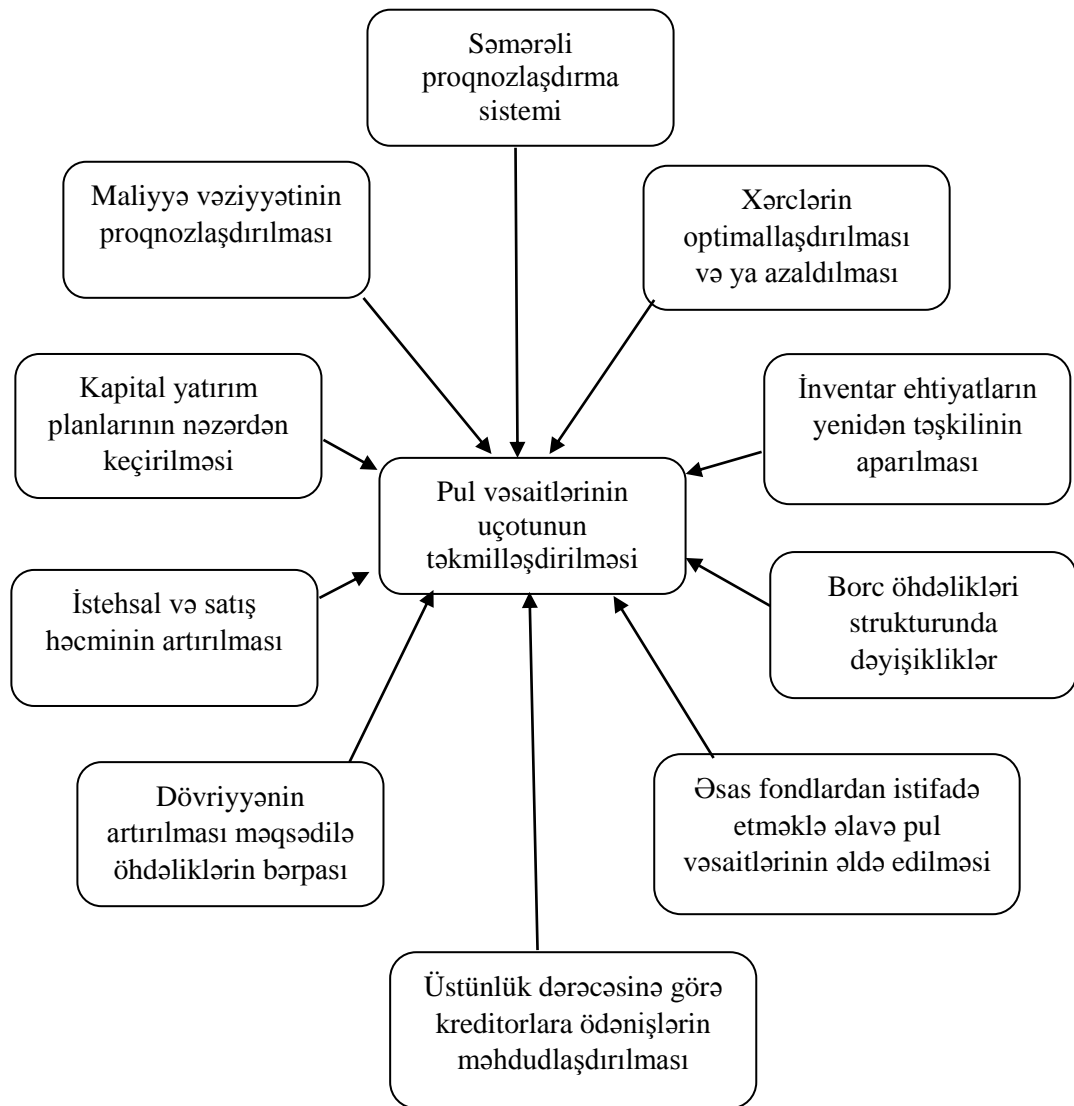
y - planlaşdırılan maliyyə göstəricisidir; x_i - i -ci amil, $i = 1, \dots, n$.

İqtisadi və riyazi modelə yalnız əsas amillər daxil edilməlidir. Modellərin keyfiyyəti təcrübə ilə yoxlanılır. Modellərdən istifadə praktikası göstərir ki, bir çox parametrləri olan kompleks modellər çox vaxt praktik istifadə üçün uyğun ola bilmir. İqtisadi və riyazi modelləşdirməyə əsasən maliyyə göstəricilərinin

planlaşdırılması avtomatlaşdırılmış maliyyə idarəetmə sisteminin tətbiq olunmasının əsasını təşkil edir.

Buna baxmayaraq planlaşdırma metodlarının həyata keçirilməsi yalnız tətbiqetmə prinsiplərinə əməl edildiyi təqdirdə təsirli ola bilər .

Şəkil 1: Telekommunikasiya şirkətlərində pul vəsaitlərinin uçotunun yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri

1. **Mənbə:** Kərimov A.M, Quliyev N.R. 2014. Maliyyə planlaşdırılması: s.106

Təşkilatın maliyyə strategiyasının icrası zamanı təşkilatın maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, likvidliyinin, ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə

sabitliyinin artırılması sahələrinə böyük diqqət yetirilməlidir. Təşkilatın maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağın əsas yolları Şəkil 1-də göstərilmişdir.

Mənfəətin azalmasının qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyətləri əks etdirən "Maliyyələrin optimallaşdırılması və ya azaldılması" (Şəkil 1.) istiqamətini nəzərdən keçirək. Çox səmərəli mexanizm, səmərəli xərclərə nəzarət məqsədilə sistemin yaradılmasıdır. Bəzən xərcləri azalda bilərik, sadəcə bunları nəzərə almaq lazımdır.

Məsələn, şirkət işçilərinin şəhərlərarası və beynəlxalq zənglərini vaxtına, tarixinə və təyinatına görə nəzərdən keçirməyə başladığında, işçilərin şəxsi işləri üçün etdikləri zənglərin azalması səbəbindən ümumi zənglərin sayı azalır. Bu zaman əsas şərt, mövcud xərc uçotu sisteminin işçilər tərəfindən dəstəklənməsidir. Bu istiqamətdəki əsas məqam, xərclərin istənilməyən artım səbəblərini aradan qaldırmaq məqsədilə lazımi tədbirləri görməyə imkan verən xərclərin səbəblərinin təhlili olur.

Məsələn, təmsilçilik xərcləri artarsa, işçilərin təşkilatın pulunu niyə bahalı restoranlarda israf etdiklərini müəyyənləşdirmək lazımdır: səbəb təşkilatın sürətlə müştəri bazasını genişləndirməsi və imzalanan müqavilələrin sayının artması və ya sadəcə, təmsilçilik vasitələrinə nəzarətin zəifləməsi ola bilər. Lazımsız idarəetmə səviyyələrini ləğv etmək və əmək xərclərini azaltmaq məqsədilə təşkilati quruluşu təhlil etmək də faydalı olar.

"İnventarizasiyanın yenidən təşkili" istiqaməti, şirkətin sabitliyini artırmaq məqsədilə ehtiyatların əhəmiyyət səviyyəsindən asılı olaraq kateqoriyalara bölünməsi deməkdir. Burada ticarətin aparılması üçün kritik hesab olunmayan stok növlərinin ölçüləri azaldılmalıdır.

Eyni zamanda, məhsulların saxlanması və sərbəst buraxılması, saxlama sahəsinin yenidən təyin edilməsi və ya sənəd axınının artırılması kimi ən təsirli nəzarət prosedurlarını tətbiq edərək təchizat sifarişləri sahəsindəki fəaliyyəti aktivləşdirmək lazımdır.

Əlavə nağd pul əldə etmək üçün köhnəlmiş malların endirimlərlə satılması daha sərfəlidir.

Daha sonra “Əsas fondların istifadəsindən əlavə vəsait alınması” istiqamətlərini müəyyənləşdirək. Artıq bundan sonra əmlak icarəsi və ya satılması təklifləri ilə bazar iştirakçılarına daha səmərəli təsir etmək üçün daha optimal rabitə kanalları yaratmaq mümkündür. Beləliklə, icarəyə verilməmiş əmlak dayandırılmalı, mühafizə aktı tərtib edilərək vergi orqanına təqdim edilməli, bu əmlakın vergi bazasının hesablanması xaric edilməsi təmin edilməlidir.

"Nağd pul dövriyyəsinə sürətləndirmək üçün borcların alınması"nı nəzərdən keçirək. Alıcılardan borc toplanması, xüsusi bonusların verilməsi yolu ilə təşviq edilə bilər. Bundan əlavə, müştərilərin qiymətləndirilməsi üçün konsepsiya yaratmaq lazımdır, bu, iş ortaqları ilə eyni dərəcədə bütün riskləri özünə daxil edə bilər (Клейман А. В., Карих П. И: s.301)

Müştərilərlə vahid əlaqə özünə anbarda göndərilməyə hazırlanan malları, bu müştəri üçün nəzərdə tutulan istehsal məhsullarını və debitor öhdəliyi daxil edir. Hər bir müştəri üçün onunla qarşılıqlı münasibətlər, habelə şirkətin maliyyə ehtiyacları və müəyyən müştərinin maddi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə müəyyənləşdiriləcək xarici kredit limitlərini müəyyən etmək mümkündür. Satış menecerlərinə alıcıları və müştəriləri izləmək, habelə statuslarını dəyişdirmək və əmək haqlarını menecerlərin birlikdə işlədiyi alıcılardan faktiki vəsait alışı ilə tənzimləmək üzrə təlimatlar vermək məntiqlidir. Nəticədə, bəzi hallarda şirkətə xidmət göstərən bankı, onun debitor öhdəliklərini reallaşdırmaq mümkündür.

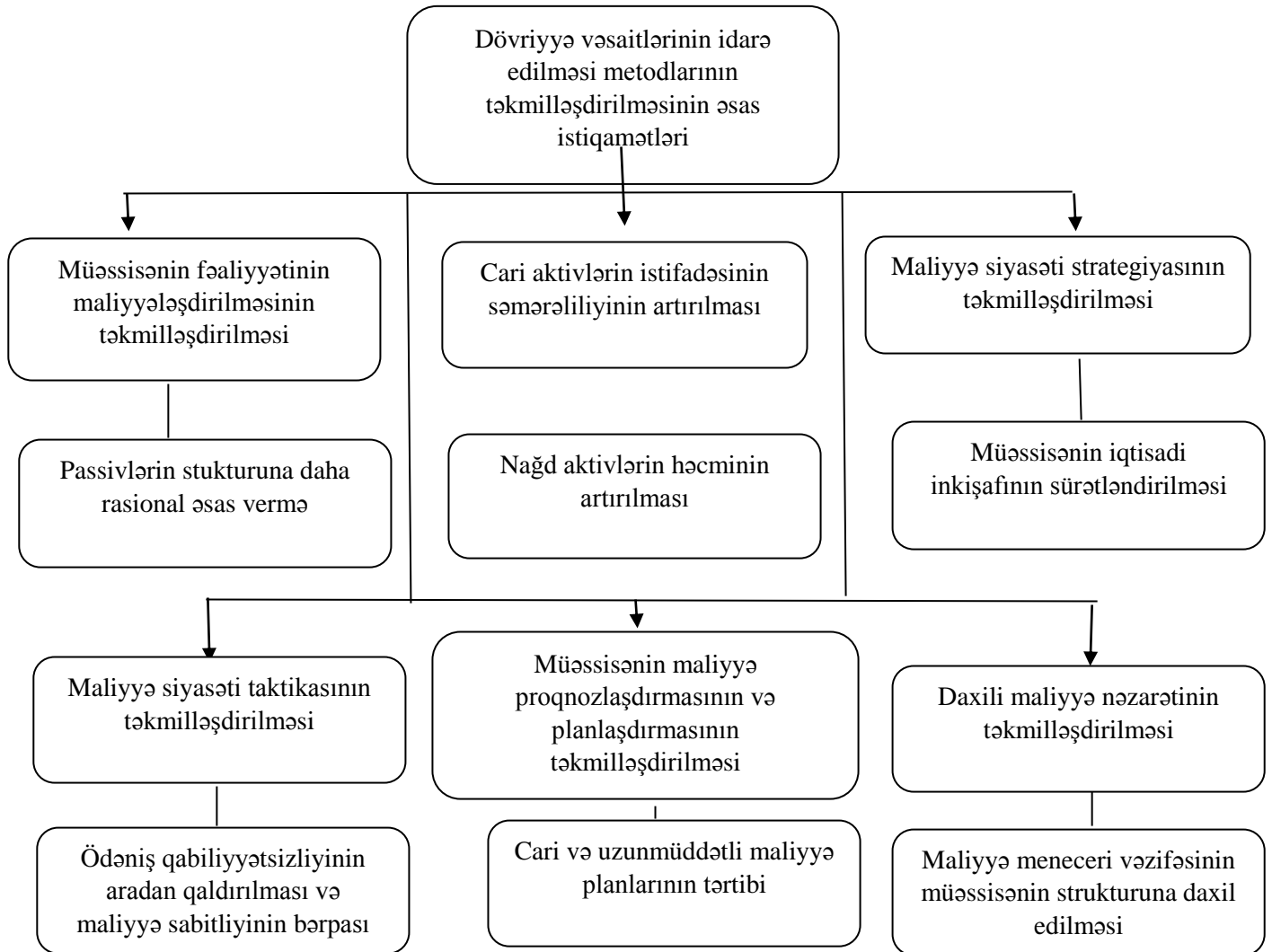
Bundan sonra, bu borcların və gələcəkdə likvidliyi artırmaq üçün bağlanılmasının hər cür metodunun ətraflı öyrənilməsinə nəzərdə tutulan “Borc öhdəliklərinin strukturunun dəyişdirilməsi” istiqamətini təhlil edək.

Bu öhdəliklərin bağlanılmasının mümkünsüzlüyü halında, strukturun dəyişdirilməsi üsulları - uzunmüddətli öhdəliklərin qısamüddətli öhdəliklərinə köçürülməsi həyata keçirilir.

Nağd pul axınının azaldılması məqsədilə kreditörlərə ödənişlərin prioritet dərəcəsinə görə bölgüsü”, təchizatçıların əhəmiyyət səviyyəsindən asılı olaraq bölünməsinə müəyyən edir. Son dərəcə vacib təchizatçılar diqqət mərkəzində olur,

qarşılıqlı anlaşmanı möhkəmləndirmək və qarşılıqlı əməkdaşlıq arzusunu artırmaq məqsədilə onlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq gücləndirilir (Галаева А.А., 2019: s.110)

Şəkil 2.: Təşkilatın dövriyyə kapitalının idarə edilməsi metodları və onların inkişaf istiqamətləri (müəllif tərəfindən hazırlanıb)

1. **Mənbə:** Кушнер А.А., 2020 .Основы финансового менеджмента: s.182

“Kapital yatırım layihələrinin nəzərdən keçirilməsi” istiqamətinə, nağd pul axınının artırılması vasitəsi kimi baxılır. Bu istiqamət xərclərin minimuma endirilməsinə yönəlib.

Təcili hallar istisna olmaqla, böhran təhlükəsini nəzərə alaraq, kapital quruluşunda investisiyalardan imtina etmək, yeni avadanlıq almaq və satış şəbəkəsini artırmaq vacibdir.

“Qarşılıqlı faydalı ticarətlə əlaqəli olmayan maliyyə mənbələrindən vəsait axınının artırılması” istiqamətini nəzərdən keçirək. Bu istiqamət əsas qruplar, yəni səhmdarlar, banklar və mülkiyyətçilər tərəfindən dəstəklənməyi nəzərdə tutur.

“İstehsal və satış həcminin artırılması” istiqaməti malların satışından əldə edilən vəsaitlərin artmasına, bununla da likvid aktivlərin artmasına zəmanət verir.

Növbəti istiqamət, Şəkil 2-də uyğunlaşdırılan “təşkilatın dövriyyə kapitalının idarə edilməsi metodlarının təkmilləşdirilməsi”dir.

Aktivlərdən istifadənin maliyyə tərəfinin təkmilləşdirilməsində əsas vasitə, (şəkil 2) cari dövrdə pul aktivlərinin miqdarının artırılmasıdır.

Növbəti iki istiqamət “Maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması” və “Nağd pul axınının proqnozlaşdırılması üçün effektiv sistemin tətbiqi” birbaşa əlaqəlidir.

Beləliklə, gələcəkdə maliyyə vəziyyətinin perspektivlərini müəyyənləşdirilməsi, müvafiq tədbirlərin hazırlanması zamanı təşkilatın maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasını hərtərəfli nəzərdən keçirməklə həyata keçirilməlidir. Nağd pul axınının proqnozlaşdırılması bütövlükdə maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasının vacib hissəsidir.

3.3. Pul axınlarının şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi

Pul vəsaitlərinin uçotu milli dövriyyədə pul dövriyyəsi, hesablaşmalar və kreditləşmələrin düzgün təşkili, ödəniş intizamının gücləndirilməsində, maliyyə mənbələrindən səmərəli istifadəsində vacibdir.

Maliyyə rifahı, eyni zamanda, telekommunikasiya şirkətinin pul axınının səmərəli idarə olunması və təhlilindən də asılıdır: vəsait axınına nəzarət və öhdəliklərini ötmək şəklində rəşional istifadədən asılıdır. Ehtiyat fondunun olmaması maliyyə çətinlikləri və artıqlığı - şirkətin mümkün faydaları əldən verdiyindən zərər çəkdiyini göstərə bilər. İstifadə olunmayan pul aktivləri inflyasiya və digər amillər səbəbindən zamanla dəyərini itirir. Vəsaitlərin çoxluğu dolayı yolla pul axınının təsirsiz təhlilini və idarə olunmasını göstərir.

Pul axınının təhlilinin əsas hədəfi, vəsait ayırma proseslərini optimallaşdırmaq, müəssisənin ödəmə qabiliyyətini təmin etmək üçün pul çatışmazlığının (artıqlığının) səbəblərini müəyyənləşdirməkdir. Pul hərəkəti analizinin müxtəlif metodlarından istifadə etməklə həm planlaşdırılmış, həm də həqiqi məlumatları təhlil etmək olar.

Bir şirkətin və ya bir investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi mərhələsində, xalis pul axını, bir investisiya layihəsinə və ya bütöv bir şirkətə edilən investisiyaların effektivliyini qiymətləndirmək üçün sahiblər, investorlar və kreditorlar tərəfindən istifadə olunur. Layihə qısamüddətlidirsə, pul vəsaitlərinin hərəkəti əsasında layihə dəyəri hesablanarkən endirim tətbiq olunmur.

Hesablamalarda uzunmüddətli investisiya layihələri üçün bütün gələcək pul axınları indiki dövrdə dəyərinə "endirilir". Endirimin nəticəsi xalis cari dəyərdir.

Hesablamanın başlanğıc nöqtəsi xalis mənfəətdir. Pul axını məbləği vergi borcları, təxirə salınmış xərclər, amortizasiya, qeyri-maddi aktivlərin satışından yaranan zərərlər, bank krediti qaytarılması, borclar məbləğində azalma, qiymətli kağızların satışından əldə olunan mənfəət, öhdəliklərin azalması, əvvəlcədən ödənişlərin artması, maddi istehsal ehtiyatlarında artım ilə tənzimlənir.

Həqiqi ödənişlər edildikdən və tərəflərdən pul alındıqdan sonra, dövr üçün həqiqi pul axınlarını təhlil etmək, həmçinin plan-fakt təhlili aparmaq və yayınmaları müəyyən etmək mümkün olur. Eyni zamanda, rəhbərlik əməliyyat təhlili apara bilər və operativ idarəetmə qərarları qəbul edə bilər, o cümlədən müəssisədəki pul vəsaitlərinin hərəkətini plandan kənarlaşmalara əsaslanaraq dərhal tənzimləyə bilər.

İnvestorlar və borc verənlər, dövr üçün pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatına əsaslanan pul vəsaitlərinin hərəkəti analizini istifadə edərək, şirkətin maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirə biləcəyini və şirkətin menecerlərinin cari maliyyə planlaşdırma və istehsalın həyata keçirilməsini həyata keçirə biləcəyini müəyyən edə bilərlər.

Müəssisənin pul axınının təhlilinin nəticələrinə əsasən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- vəsaitin hansı mənbələrdən və hansı həcmdə alındığı;
- pul ehtiyatlarının xərclənməsi istiqamətləri;
- şirkətin daxilolmaların ödənişlərdən artıqlığını təmin edə biləcəyi;
- təşkilatın cari maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyəti;
- pula olan tələbatı ödəmək üçün alınan mənfəət miqdarının yetərliyi;
- mənfəət və sərbəst pul arasındakı fərqin səbəblərini müəyyənləşdirmək;
- bir müəssisənin öz hesabına investisiya fəaliyyətini həyata keçirmə

qabiliyyəti.

Təşkilatın pul vəsaitlərinin təhlilinin nəticələrini əsaslandırarkən aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilməlidir.

1. Pul axını zamanı:

- gələcəkdə pul çıxışına səbəb olan qısamüddətli öhdəliklər səbəbindən daxilolmada artım olub-olmaması;
- əlavə səhm emissiyası yolu ilə nizamnamə kapitalında artım olub-olmaması;
- əmlak satışının olub-olmaması;
- bitmiş məhsulların qalığında azalma olub-olmaması.

2. Pul çıxışı ilə:

- gəlirlilik və aktiv dövriyyəsi göstəricilərində azalma olub-olmaması;
- ehtiyatlar maddələrinin və xərclərin ümumi dəyərlərinin artmadığı;
- cari aktivlərin dövriyyəsinin azalmış olub-olmaması;
- sabit və dəyişkən xərclərin artması ilə müşayiət olunan satışlarda (istehsalda) kəskin bir artım olub-olmaması.

Pul axınının hərəkəti hesablanarkən və maliyyə axınları təhlil edilərkən müəssisənin ümumi pul axınının ilk növbədə aşağıdakılardan təsirləndiyi nəzərə alınmalıdır:

- satışdan əldə olunan gəlirlərin dinamikası;
- aktivlərin qaytarılması;
- borc vəsaitlərinə ödənilən faizlər.

Beləliklə, telekommunikasiya şirkətinin pul axınlarının təhlili gələcək üçün əsaslı proqnozlar hazırlamağa, sonrakı dövrlərdəki axını hesablamağa, cari dövrdə əməliyyat idarəetmə qərarlarını qəbul etməyə, müəssisədəki pul axınının faktiki yayınmalara əsasən tənzimlənməsinə imkan verir.

Avtomatlaşdırma vasitələrindən istifadə edən telekommunikasiya müəssisələrində pul vəsaitlərinin hərəkətinin yaxşı təşkil edilməsi, təşkilatın pul vəsaitlərinin hərəkətini mümkün qədər səmərəli təhlil etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatın nəticələrinə görə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

Telekommunikasiya müəssisəsi öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bir hissəsi kassada, bir hissəsi bankdakı hesablaşma və xüsusi hesablarda olan vəsaitə ehtiyac duyur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul, təkrar istehsal prosesinin bütün mərhələlərində iqtisadi subyektlər arasında iqtisadi əlaqələrin reallaşdırılması vasitəsidir. İctimai əmək bölgüsü nə qədər yüksəkdirsə, kredit-pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi və bütövlükdə iqtisadiyyata təsir dərəcəsi bir o qədər yüksəkdir. Vəsaitlərin uçotu şirkətin pul dövriyyəsinin düzgün təşkili, ödəmə qabiliyyətinin və likvidliyinin hesablanması üçün vacibdir. Mühasibatdakı pul kapitalın əsas kateqoriyasıdır. Onların artırılması, düzgün istifadəsi, təhlükəsizliyə nəzarət mühasibatlığın ən vacib vəzifəsidir.

Pul axınının uçotu vəziyyəti və hərəkəti haqqında məlumat müəssisənin maliyyə hesabatlarında əks olunur. Balans hesabat dövrünün əvvəlində və sonundakı pul qalıqları haqqında məlumatları ehtiva edir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat cari, maliyyə və investisiya fəaliyyətlərindəki pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumatları əks etdirir.

Telekommunikasiya şirkətlərində uçot hesabları vəsaitlərlə yerinə yetirilən istənilən əməliyyatlar, müəssisənin fəaliyyətində əsas faktorlardandır. Telekommunikasiya şirkətlərində uçot sisteminin sabit fəaliyyət göstərməsi və inkişafı, müəssisənin yəqinli həcmdə və dövriyyə sürətinin və pul vəsaitlərinin mövcud olmasına bağlıdır.

Nəticədə, müəssisənin inkişaf imkanlarını və istiqamətlərini təyin edən pulun olması və ya olmamasıdır; daxilolmaların ödənişlərdən çox olması əlavə mənfəət əldə etmək üçün pul yatırma imkanı yaradır. Bununla yanaşı, müəssisənin ödəmə qabiliyyətini dəstəkləyən ən likvid varlıqlar kimi müəyyən bir miqdarda nağd pulun daima mövcudluğuna ehtiyac duyulduğunu unutmamalıyıq.

Mənfəət və maliyyədən fərqli olaraq, pul vəsaitlərinin hərəkəti spesifikdir. Mühasibat mənfəətinin göstəricisi çoxsaylı hesablamalara əsaslanarsa, pul vəsaitlərinin hərəkəti hər zaman açıqdır - xalis pul vəsaitlərinin ümumi

məbləğini əldə etmək üçün daxil olan və xaric olanları tarazlaşdırmaq kifayətdir (hər bir hissəsi bank çıxarışı və ya kassa sənədi ilə təsdiqlənir). Buna görə də, maliyyədə hər hansı bir aktiv və ya ticarət əməliyyatı, ilk növbədə, aktiv və ya əməliyyat nəticəsində yaranan pul vəsaitlərinin hərəkət həcmi və istiqaməti baxımından qiymətləndirilir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat, digər maliyyə hesabatları formaları ilə birlikdə istifadə edildikdə, istifadəçilərə bir şirkətin xalis aktivlərindəki dəyişiklikləri, maliyyə strukturunda (likvidlik və ödəmə qabiliyyəti daxil olmaqla) və pul vəsaitlərinin daxilolmaları və ödənişlərinin məbləğinə və müddətinə təsir göstərmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verən məlumat verir. dəyişən şərtlərə və imkanlara uyğunlaşmaq. Pul vəsaitlərinin hərəkəti məlumatı bir şirkətin pul və pul ekvivalenti yaratmaq qabiliyyətini qiymətləndirməkdə faydalıdır və ya istifadəçilərə müxtəlif şirkətlərin gələcək pul gəlirləri və ödənişlərinin bugünkü dəyərini qiymətləndirmək və müqayisə etmək üçün modellər hazırlamağa imkan verir. Həm də şirkətlərin əməliyyat performansını hesabatlarının müqayisə olunmasını artırır eyni əməliyyatlar və hadisələr üçün fərqli mühasibat metodlarının tətbiq edilməsinin təsirini aradan qaldırır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının əsas məqsədi istifadəçilərə pul vəsaitlərinin daxil olması və çıxması barədə məlumat verməkdir, əlavə olaraq hesabat dövrü üçün investisiya və maliyyə fəaliyyətinin təhlili üçün əsas vasitədir. Əsas vəzifəsi investitorlara və kreditorlara aşağıdakıları qiymətləndirməyə kömək etməkdir:

- müəssisənin gələcəkdə müsbət pul vəsaitləri axını yaratmaq və öhdəliklərini ödəmək, dividend ödəmək qabiliyyəti;
- xalis gəlir məbləği ilə daxilolma (çıxma) miqdarı arasındakı fərqin səbəbləri;
- həm nağd, həm də nağdsız pul axınının bütün aspektləri və onların müəssisələrin investisiya və maliyyə fəaliyyətlərindəki hərəkəti.

Müəssisənin yuxarıda göstərilən bütün fəaliyyətləri əsas gəlir və vəsait axını kanalları hesab olunur. Mühasibat standartı, hərəkətlərinin alınması və atılması

kanalları kontekstində açıqlanmasını tələb edir. Bu halda müəssisə birbaşa və ya dolayı metoddan istifadə edərək əməliyyat fəaliyyəti prosesində əks olunan pul vəsaitlərinin hərəkətini açıqlamalıdır.

Təkliflər:

Müəssisənin pul axınlarının uçotunun idarəetməsinin ən vacib və çətin mərhələlərindən biri onların optimallaşdırılmasıdır. Vəsaitlərin optimallaşdırılması, təsərrüfat fəaliyyətinin şərtləri və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, bir müəssisədə ən yaxşı təşkili formalarının seçilməsidir:

- Vəsait məbləğinin qalığının düzgün təmin edilməsi;
- Pul vəsaitlərinin formalaşmasının vaxtında sinxronizasiyasının təmin edilməsi;
- şirkətin xalis pul axınının böyüməsini təmin edilməlidir.

İSİTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”
2. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu, Bakı, 2004-cü il.
3. “Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 fevral 2005-ci il tarixli fərmanı. – Bakı, Qanun, 2005
4. “Audit xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, «Qanun», 1994
5. Cəfərli H.A (2015) İqtisadi təhlil. Dərslik. Bakı. Elm və təhsil, - 560 s.
6. Əliyev Ş. H, Hacıyev F. Ş. (2015), Audit. Bakı, “Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti”, -310 səh
7. Fətullayev R. Beynəlxalq mühasibatlığa giriş (İFRS əsasında), Bakı, 2015-ci il.
8. Kazımov R.N, Müslümov S.Y., (2017) Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı, CBS,– 314 s.
9. Kərimov A.M, Quliyev N.R. (2014) Maliyyə planlaşdırılması, Bakı, Azərneşr: s.265
10. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. (2011) “Maliyyə təhlili”, ADİU, Bakı. 312 s.
11. Sadıqov Ə.A., Çəfərova Ş.Ə., Sadıqov Ç.Ə.(2012) Mühasibat uçotu. Bakı 688 s.
12. Səbzəliyev S., Abbasov Q, (2015) Xidməti sahələrində mühasibat uçotu. Bakı. 580 s.

Rus dilinda

1. Аскарова Э.Р. "Об изменениях в учетной политике предприятия..." // Бюллетень бухгалтера, № 12, март 2018г., с.16-17.
2. Большаков. С.В. (2019) Финансы предприятий. Теория и практика. Учебник. Москва- 302 с
3. Бондина, Н.Н (2015) Учет затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции в отраслях АПК: учебник/– Москва: КолосС. -189 с
4. Бреславцева, Н (2018) Бухгалтерский учет. -Ростов-на-Дону: Феникс,–318 с.
5. Бурыкин А.Д. Интеллектуальная собственность как фактор повышения финансовой устойчивости предприятий // Труд и социальные отношения, 2014. № 2. – 124-129 с.
6. Бурыкин А.Д., Юрченко А.В. (2018) Инвестиционная политика государства с развитой рыночной экономикой. Ярославль, - 400 с.
7. Бурыкин А.Д., Юрченко А.В. Кластерный подход как основа инновационного развития региональной экономики // Вестник Московского финансово-юридического университета. 2015. № 2. – 103-111 с.
8. Варламова Т. П., Варламова М. А.. (2016) – Финансовый менеджмент: учебное пособие. Москва: Дашков и К°. – 302 с.
9. Владимирова Т.В. (2019) и др. Теория бухгалтерского учёта: - Москва: Издательство "Экзамен". - 320 с.
10. Герчикова И.Н. (2016) Финансовый менеджмент: Учебное пособие М.: Изд-во АО "Консалтбанкир", - 368 с.
11. Дугельный А.П. (2015) Бюджетное управление предприятием: учебно-практическое пособие. М.: Дело, - 478 с.
12. Емельянов А.М. (2018) Перспективное финансовое планирование. М.: Наука, - 784 с.
13. Жигунова О. А, Головнина, Л. А.(2019) Экономический анализ: учебник. –Москва: КноРус, –400 с.

14. Жилкина А.Н. (2018) Управление финансами. Финансовый анализ предприятия: Учебник. М.: ИНФРА-М, - 635 с.
15. Карагодин, Д.А. (2018) Учет затрат и калькулирование себестоимости продукции в отраслях производственной сферы АПК: теория и практические задания: учебное пособие/ –Оренбург: ОГАУ,– 109 с.
16. Ковалев В.В (2017) Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций: анализ отчетности. - М.: Финансы и статистика- 532 с.
17. Ковалев В.В., (2016) Финансы организаций (предприятий). Учебник. Москва. – 549 с.
18. Кушнер А.А., (2020) Основы финансового менеджмента М.: Инфра-М, - 468 с
19. Мельцас Е.А. (2019) Банкротство предприятия: меры по его предупреждению и преодолению // Финансовая жизнь. №3,- с.101-126
20. Попов В.Л., Кремлев М.Д., Ковшов В.С. и др. (2015) Управление инновацион-ными проектами / под ред. В.Л. Попова. М. – 316 с.
21. Попова Р.Г., Добросердова И.И. (2016) Финансы предприятий. СПб.: Питер, -512 с
22. Степанова А.Е., Клячко Л.М., Бурыкин А.Д., Тюрин С.Б. (2016) Промышленная политика в современных условиях: инновации, инвестиции, интеграция (отечественный и зарубежный опыт). – 463 с.
23. Трубочкина М.И. (2015) Управление затратами на предприятии. М.: Инфра-М, - 468 с
24. Тумасян Р.З (2019) Бухгалтерский учёт. - Москва: Омега-Л. - 794 с
25. Тюрин С.Б., Колесов Р.В., Юрченко А.В., Бурыкин А.Д. (2015) Государственный финансовый контроль в России: современные проблемы и тенденции развития. Ярославль – 318 с.
26. Хелферт Э. (2019) Техника финансового анализа, М.: Юнити, - 378 с

27. Шеремет А.Д., Сайфулин. Р.С. (2017) Финансы предприятий. Учебное пособие. Москва – 286 с.
28. Янковский, К. П. (2017) Управленческий учет. Стандарт третьего поколения: учебное пособие / Мухарь.–Санкт-Петербург: Питер, - 368 с

İnternet resursları

1. <http://www.azercell.com>
2. <https://www2.deloitte.com/by/ru/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/2016/gx-global-mobile-consumer-trends.html>
3. <http://www.qafqaz.net/>
4. <https://mincom.gov.az/az/>
5. <https://goldenpay.az/#/>
6. <https://www.stat.gov.az/>
7. <https://www.bfb.az/az/view-file/azfinance-investment-company-31122019-final-aze.pdf>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 5: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixindəbaşa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə) - Dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti

Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixindəbaşa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə)		
	2019	2018
Dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti	219,584	227,421
Ticarət və digər debitor borclarında azalma/(artım)	5,214	11,387
Mal-material ehtiyatlarında (artım)/azalma	(293)	2,306
Müqavilənin imzalanması ilə bağlı xərclərdə artım	(1,270)	(1,335)
Məhdudiyyət qoyulmuş pul vəsaitlərində artım	(616)	(1,543)
Əvvəlcədən ödənilmiş vergilərdə (artım)/azalma	(14,726)	2,365
Ticarət və digər kreditor borclarında artım	19,160	14,881
Müqavilə üzrə öhdəliklərdə artım/(azalma)	3,869	(1,907)
Əməliyyatlardan əldə edilən pul vəsaitləri	230,922	230,801
Ödənilmiş cari mənfəət vergisi	(19,549)	(6,100)
Əməliyyat fəaliyyətindən əldə edilən xalis pul vəsaitləri	211,373	224,701

Mənbə: <https://www.bfb.az/az/view-file/azfinance-investment-company-31122019-final-aze.pdf>, 01.01.2021

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Müəssisənin pul vəsaitləri qrupları.....	19
Cədvəl 2: Müəssisənin fəaliyyəti ilə vəsait axınının təmin edilməsi.....	21
Cədvəl 3: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə) - Əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti.....	36
Cədvəl 4: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə) - Dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti.....	87
Cədvəl 5: Konsolidasiya edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat 31 dekabr 2019-cu il tarixində başa çatan il üzrə (min Azərbaycan manatı ilə) - Dövriyyə kapitalında dəyişikliklərdən əvvəl əməliyyat fəaliyyəti üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti.....	37
Cədvəl 6: Aktiv və passivin təsnifləşdirilməsi.....	61
Cədvəl 7: “Azercell” MMC-nin maliyyə hesabatları əsasında aktiv və passivlərin təhlili.....	61
Cədvəl 8: Analizin nəticəsi.....	62

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Telekommunikasiya şirkətlərində pul vəsaitlərinin uçotunun yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri.....	72
Şəkil 2: Təşkilatın dövriyyə kapitalının idarə edilməsi metodları və onların inkişaf istiqamətləri (müəllif tərəfindən hazırlanıb).....	75